

บทที่ 5

การทำให้ตะวันตกเป็น “ตะวันออก” ของสยาม: การ “จัดการ” กับความรู้สมัยใหม่ของตะวันตก

หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder. สยามวาทกรรมบนเส้นขอบฟ้าของ จักรวาลวิทยาแห่งความรู้

มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ (The Protestant Mission) มาถึงสยามเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1828 (พ.ศ. 2371) แต่พักอยู่ในช่วงสั้นๆ. การเริ่มเข้ามาตั้งมั่นอยู่ในสยามอย่างต่อเนื่องเริ่มจากเดือน มิถุนายน ค.ศ. 1833 (พ.ศ. 2376) เมื่อมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ถูกจัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นกิจลักษณะโดย American Board of Commissioner for Foreign Mission (A.B.C.F.M.) ในตอนปลายรัชกาลที่ 3. ในช่วงเวลานั้นมีองค์กรมิชชันนารีอยู่ในสยามถึง 3 องค์กร โดยทั้งหมดเป็นชาวอเมริกัน. นับจากนั้น เป็นต้นมาบุคลากรของคณะมิชชันนารีมีจำนวนไม่แน่นอนขึ้นๆ ลงๆ อยู่ตลอดเวลา จนถึงในปี ค.ศ. 1850 (พ.ศ. 2393) คณะมิชชันนารีมีบุคลากรเฉพาะที่เป็นมิชชันนารีอยู่ในสยามทั้งหมดประมาณ 10 คน. มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ทำงานอย่างเอาใจจริงเอาใจมากในหลายด้านด้วยกัน. พวกเขาทั้งเทศนา แลสบทศัมภีร์ไบเบิลออกเป็นภาษาไทย ดีพิมพ์และแจกจ่ายออกไปสู่ผู้อ่าน. นอกจากนี้ยังทำงานด้านการแพทย์และตั้งโรงเรียนสอนหนังสือ.¹ หลักฐานชิ้นสำคัญของการถ่ายทอดความรู้วิทยาการตะวันตกสู่สังคมสยาม คือ หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder และ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder. หนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับนี้ไม่เพียงแต่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ใหม่ของตะวันตกให้แก่สยาม แต่ต่อมา หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ได้กลายเป็นเวทีสำคัญของการปะทะโต้เถียงกันในทางความคิด ระหว่างตัวแทนของความรู้จาก “โลกใหม่” กับ “โลกเก่า”.

ก่อนอื่นจะต้องแยกให้ชัดเจนว่าหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder กับ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder เป็นหนังสือพิมพ์คนละฉบับแยกออกจากกัน. หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder คือหนังสือพิมพ์ที่ตีพิมพ์ขึ้นที่ทำการหน้าวัด “เจ้าคุณพระคลัง” (วัดประยูรวงศาวาส) “ที่บ้านพวกครูอเมริกาอาไศรย” และในคำโฆษณาการผู้พิมพ์ผู้โฆษณาของ หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder ฉบับเดือนสิงหาคมก็ได้บอกไว้ชัดเจนว่าเป็นหนังสือพิมพ์ที่

¹ Walter F. Vella, *Siam Under Rama III, 1824-1851*, pp. 35-38.

ออกโดยโรงพิมพ์ของ American Board of Commissioner for Foreign Mission.² ส่วน หนังสือจดหมายเทศฯ The Bangkok Recorder นั้นเป็นหนังสือพิมพ์ที่ออกที่โรงพิมพ์ ของบริดลีย์ (Dan Beach Bradley) โดยมีบริดลีย์เป็นบรรณาธิการเอง.³

² ดู หนังสือจดหมายเทศฯ Bangkok Recorder 1:2 (สิงหาคม, 1844), น.5, 8. หนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเทศฯ Bangkok Recorder ตีพิมพ์ฉบับละ 4 หน้า เริ่มออกตั้งแต่ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1844 (พ.ศ. 2387) จนถึงปีที่ 2 ฉบับที่ 16 ประจำเดือนตุลาคม ค.ศ. 1845 (พ.ศ. 2388). หนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับใช้คำว่า volume แปลว่า เล่ม, และ number แปลว่า ใบ. ในที่นี้แปล volume และ number ว่า ปีที่ และฉบับที่ ตามคำแปลในปัจจุบันเพื่อให้สะดวกต่อความเข้าใจ. หนังสือจดหมายเทศฯ Bangkok Recorder นับหมายเลขหน้าเพิ่มไปเรื่อยๆ ทุกฉบับจนครบเล่มครบปี หรือครบ volume. แต่ละฉบับหรือที่เรียกว่า "ใบ" นั้นนับต่อเนื่องไปในเล่มหรือ volume 2 ในปีแรกหรือเล่มแรกนั้นนับได้ 48 หน้า. ในปีที่ 2 ออกได้ถึงปีที่ 2 ฉบับที่ 16 หรือออกได้แค่ 4 ฉบับก็ยุติลง (ปีที่ 2 เริ่มนับตั้งแต่ฉบับที่ 13).

³ หนังสือจดหมายเทศฯ The Bangkok Recorder เริ่มออกปีที่ 1 ฉบับที่ 1 เมื่อวันที่ 1 เดือนมีนาคม ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) จนถึงฉบับสุดท้ายปีที่ 2 ฉบับที่ 24 เมื่อวันที่ 16 เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410) พิมพ์ออกจำหน่ายเป็นรายปักษ์ คือเดือนละ 2 ครั้ง โดยเริ่มตั้งแต่เล่มละ 4 หน้า แล้วเปลี่ยนมาเป็นเล่มละ 5 หน้า ในฉบับวันที่ 1 เดือนเมษายน ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 3). ครั้นถึงฉบับวันที่ 1 เดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 5) จึงเพิ่มขึ้นเป็นฉบับละ 8 หน้า จากนั้นเพิ่มเป็น 10 หน้าในฉบับวันที่ 1 เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 8) แล้วเพิ่มหน้าเป็น 14 หน้าในฉบับวันที่ 1 เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 9) แต่โรงพิมพ์ไม่นับหน้าที 14 เพราะเป็นประกาศโรงพิมพ์ จากนั้นลดลงเหลือ 12 หน้าในฉบับวันที่ 22 เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 10). เมื่อออกจนครบปีในฉบับวันที่ 15 เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 24) ก็มีสารบัญคั่นเรื่องย้อนหลังตั้งแต่ฉบับที่ 1 แดงพกให้แก่ผู้อ่านอีกด้วย. หลังจากนั้นก็ออกเป็น 14 หน้าบ้าง 12 หน้าบ้าง สลับกันไปจนเลิกการตีพิมพ์เมื่อออกฉบับวันที่ 16 เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410) (ปีที่ 2 ฉบับที่ 24) เป็นฉบับสุดท้าย โดยบอกลาบรรณาธิการที่ติดตามอ่านไปพร้อมกับการขอทวงหนี้. ทั้งในสองปีหรือสอง volume นับหน้าต่อเนื่องกันไป แต่นับ "ใบ" หรือฉบับแยกเล่มแยก volume ออกจากกัน. ใน volume 1 มีทั้งหมด 244 หน้า บวกกับโฆษณาหน้าแทรกไม่นับจำนวนหน้า 1 หน้า และสารบัญท้ายเล่มหรือท้าย volume อีก 4 หน้า ส่วนใน volume หรือปีที่ 2 มีทั้งหมด 303 หน้า และราคาสมาชิกหนังสือพิมพ์เขียนเพิ่มขึ้นเป็นปีละ 5 บาท. ส่วน "ผู้ที่ตั้งใจว่าจะเอาทุกเดือนนั้น, ถ้าจะเอาอันหนึ่งสองอัน, ก็เอาอันละสลึงเพียง, ถ้าไม่ได้ลงชื่อไว้ก็เป็นอันละสลึง" พร้อมกับลงชื่อ "ดี. บี. บริดลีย์ แล เอ็น. เอ. แมคคินส์" กำกับ. สำหรับบรรดามิตรรักนักอ่านที่ติดตามความเคลื่อนไหวของหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเทศฯ The Bangkok Recorder ในปีแรกนั้นบริดลีย์เคยนำชื่อสมาชิก "ผู้ที่ชื่อจดหมายเทศฯ" จำนวน 102 คนมาลงไว้เป็นหลักฐาน พร้อมทวงเงินค่าสมาชิกจากผู้ที่ยังค้างชำระไปในตัว (ดูรายชื่อสมาชิกของ หนังสือจดหมายเทศฯ The Bangkok Recorder ได้ในภาคผนวก ง). แต่จำนวนสมาชิกที่ติดตามชื่อหนังสือพิมพ์รายปักษ์ หนังสือจดหมายเทศฯ The

ปัญหาที่ตามมาเมื่อจะแยกหนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับ (คือ หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder และ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder) ออกจากกันคือหนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับนั้นดูเหมือนจะพิมพ์ขึ้นด้วยแท่นพิมพ์ของบริดเลย์, เพราะบริดเลย์เป็นคนนำเอาแท่นพิมพ์ภาษาไทยแท่นนี้มาจากสิงคโปร์เข้ามายังสยามเมื่อ พ.ศ. 2377. แต่ในความเป็นจริง แท่นพิมพ์นี้เคยเป็นของมิชชันนารีคณะแบปติสต์ ซึ่งว่ากันว่าเป็นผลงานการประดิษฐ์ตัวพิมพ์อักษรไทยของ แอนน์ ฮาเซลโทน จัดสัน (Ann Hazeltine Judson) และจอร์จ เอช. ฮูช (George H. Hough) มิชชันนารีที่เคยสอนศาสนาอยู่ในพม่า.⁴ แอนน์ จัดสันได้พบกับคนไทยจำนวนมากที่ถูกกวาดต้อนไปจากอยุธยาครั้งกรุงแตก จึงได้ร่ำเรียนภาษาไทยและแปลคัมภีร์ไบเบิลออกเป็นภาษาไทย แล้วได้สร้างแท่นพิมพ์และหล่อตัวพิมพ์ไทยขึ้นที่เมืองร่างกุ้งเมื่อ พ.ศ. 2362 และได้จัดพิมพ์คัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาไทยออกแจกเผยแพร่ศาสนาให้แก่คนไทยในพม่า. หลังจากนั้นคณะมิชชันนารีในพม่าก็ส่งแท่นพิมพ์ให้มิชชันนารีคณะแบปติสต์ประจำสิงคโปร์ใช้. เมื่อบริดเลย์เดินทางเข้ามายังสยามเมื่อ พ.ศ. 2378 (ค.ศ. 1835) ก็ขอซื้อแท่นพิมพ์นี้ "เป็นสมบัติของคณะของท่าน" และนำติดตัวเข้ามาที่กรุงเทพฯ.⁵ ด้วยเหตุที่บริดเลย์เป็นคนนำแท่นพิมพ์เข้ามาในกรุงเทพฯ ในนามของคณะ A.B.C.F.M. นี้เองจึงทำให้นักวิชาการจำนวนหนึ่งเข้าใจผิดว่า หนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับเป็นฝีมือของบริดเลย์ อย่างที่ขจร สุขพานิช เขียนว่า "หมอบรัดเลย์ได้จัดออกหนังสือบางกอกกรีตอร์เดอรรายเดือนเป็นภาษาไทยเมื่อ พ.ศ. 2378 และจัดออกอีกเป็นครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2408".⁶ การที่ขจรคิดเช่นนั้นก็อาจเป็นเพราะในช่วง ค.ศ. 1844-1855 ที่มิชชันนารีคณะ A.B.C.F.M. ออกหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder อยู่นั้นบริดเลย์ก็เขียนบทความลงเป็นหลายชิ้นหลายคราว อย่างเช่นบทความเรื่อง "Lotions for Ulcers" หรือบทความว่าด้วยน้ำล้างแผล,⁷ บทความเรื่อง "Vaccination Successful in Siam",⁸ บทความตำรารักษาแผลเรื่อง

Bangkok Recorder ฉบับนี้อยู่จริง ๆ แล้วไม่ได้มีเพียงแต่ที่บรรณาธิการลงชื่อทวงค่าสมาชิกเท่านั้น แต่ทั้งสิ้นก็ตกอยู่ในราว "ไม่เกิน 140 คน" ดังที่บริดเลย์เคยแถลงไว้ในคราวหนึ่ง, ดู "บางกอกกรีตอร์เดอรรายเดือนภาษาไทย" หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 2:22 (มกราคม 5, 1867), p.279.

⁴ ขจร สุขพานิช, ก้าวแรกของหนังสือพิมพ์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2526), หน้า 6-11.

⁵ ขจร สุขพานิช, "หมอบรัดเลย์ และมิชชันนารีอเมริกัน" ใน ข้อมูลประวัติศาสตร์สมัยบางกอก (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2531), น. 122-3, และเกรียงศักดิ์ เศรษฐพัฒน์, "ประวัติหมอบรัดเลย์" (เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย" จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528), น. 7. เน้นโดยผู้อ้าง.

⁶ ขจร สุขพานิช, "หมอบรัดเลย์ และมิชชันนารีอเมริกัน", น. 122.

⁷ หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder 1:2 (August 1844): 7-8.

"General Treatment of Ulcers" ซึ่งลงตีพิมพ์ก่อนต้นตั้งแต่เดือนสิงหาคมแล้วมาตีพิมพ์ต่อมาในฉบับเดือนตุลาคม,⁸ บทความเรื่องตำราการรักษาไข้จับสั่นเรื่อง "On Intermittent Fever"¹⁰ เป็นต้น, ซึ่งการตีความเช่นนั้นของขจรเป็นการละเลยความสำคัญต่อรายละเอียดที่ผู้ออกหนังสือพิมพ์ทั้งสองฉบับคอยโฆษณาประกาศอยู่ในหน้าหนังสือพิมพ์ของตนอยู่หลายฉบับ. กล่าวคือการออก หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder นี้เป็นการดำเนินงานของมิชชันนารีคณะ A.B.C.F.M. เพราะเมื่อออกหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder ขึ้นฉบับแรกเมื่อ ค.ศ. 1844 นั้นมีคำอธิบาย (Prospectus) ว่า "พวกครูอะเมริกาซึ่งอาศัยอยู่หน้าวัดเจ้าคุณพระคลัง, ได้ปรึกษาพร้อมใจกันว่า, จะแต่งหนังสือชาวตีภิมเปภาษาไทย". ตอนแรกคณะ A.B.C.F.M. ตั้งใจจะทำขายแบบสมาชิก "ปีละบาท...จะให้เงินเมื่อได้แผ่นที่หนึ่งก็ได้, จะให้เงินเมื่อถึงแผ่นที่หกก็ได้, ตามแต่ใจผู้ซื้อ....ถ้าไม่ปรารถนาจะซื้อให้ครบปี, จะซื้อแผ่นหนึ่งสองแผ่นตามใจปรารถนาของตนนั้น, ก็ดีราคาไว้แผ่นละเฟื้อง",¹¹ แต่ครั้งพอออกมาได้ครบปีหนึ่งในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1845 ก็มีประกาศโฆษณาเพิ่มออกมาอีกว่า ถ้าหากพวกขุนนางข้าราชการสยามประสงค์จะอ่านก็ให้มารับได้โดยไม่คิดมูลค่า, พร้อมกับมีการประกาศจะลดค่าสมาชิกลงจากปีละบาทลงเหลือเพียงปีละสลึง แต่มีข้อแม้ว่าจะต้องจ่ายเงินล่วงหน้ามาก่อน.¹² ถัดออกมาอีกเดือนหนึ่ง คณะมิชชันนารีอะเมริกาไม่เพียงแต่จะมีนโยบายแจกขุนนางข้าราชการเท่านั้น หากยังได้เสนอแจกต่อ "พระราชาคณะพระสงฆ์ภิกษุสงฆ์" ที่ถ้าหากต้องการหนังสือ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder แล้ว "พวกหมอไม่ได้เอาราคาเลยจึงมารับเกิด".¹³

การดำเนินงานออกหนังสือพิมพ์ จึงเป็นผลงานของคณะมิชชันนารี A.B.C.F.M. แต่ผู้ที่ควบคุมการผลิตนั้นคือปลัดเลี้ย ซึ่ง "การดำเนินงานการพิมพ์ของหมอบรัดเลนั้นเป็นไปตามความอุปถัมภ์ของฝ่ายอเมริกันบอริต อเมริกันบอริตฯเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ทางการเงิน เพราะฉะนั้นการดำเนินงานการพิมพ์งานทางศาสนา ซึ่งแม้ว่าจะเป็นการพิมพ์หนังสือครั้งละมากๆ แต่ก็สามารถที่จะดำเนินงาน

⁸ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder 1:3 (September 1844): 10-11.

⁹ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder 1:4 (October 1844): 15-16.

¹⁰ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder 1:7 (January 1845):28 และ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder 1:8 (February 1845): 31-32.

¹¹ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder 1:1 (July 1844): 1.

¹² หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder 1:12 (June 1845): 45.

¹³ หนังสือจดหมายเหตุ ฯ Bangkok Recorder 2:1 (July 1845): 1.

อยู่ได้ กิจการโรงพิมพ์จึงไม่ได้รับความกดดันทางการเงินมากถึงขนาดที่จะต้องมีการตีพิมพ์งานเพื่อการค้า".¹⁴

อย่างไรก็ตาม หนังสือจดหมายเหตุ Bangkok Recorder ก็ต้องปิดจากตัวเองลงเมื่อออกมาได้ 16 ฉบับในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1845 (พ.ศ. 2390) เนื่องจากสาเหตุสำคัญคือคณะกรรมการ A.B.C.F.M. ในอเมริกาตัดสินใจยกเลิกงานมิชชันนารีในสยามเนื่องจากความล้มเหลวในการเผยแพร่งานศาสนา.¹⁵

ในเวลาต่อมาอีกประมาณ 2 ปีหลังจากที่ภรรยาสิ้นชีวิตเมื่อปี ค.ศ. 1847 บรัดเลย์ก็เดินทางกลับอเมริกา ค.ศ. 1847 พร้อมกับขอลาออกจาก A.B.C.F.M. และสมัครเข้าสังกัด American Mission Association (AMA) เพื่อจะได้เดินทางกลับมายังสยามอีกครั้งพร้อมกับภรรยาคนใหม่เมื่อ ค.ศ. 1849. การกลับมาดำเนินการปฏิบัติหน้าที่มิชชันนารีอีกครั้งนี้ของหมอบรัดเลย์มีเนื้อหาที่ไม่เหมือนกับครั้งแรกหลายประการ กล่าวคือบรัดเลย์ยุติบทบาททางการแพทย์ของตัวเองลง โดยปล่อยให้เป็นที่ปรึกษาของมิชชันนารีที่เดินทางเข้ามาทำหน้าที่เป็นแพทย์ประจำ เช่น ซามูเอล เฮาส์ [Samuel House], ส่วนตนเองหันมาเน้นในเรื่องการเผยแพร่งานศาสนามากขึ้น พร้อมกับที่การดำเนินงานทางการพิมพ์หันมาเน้นการตีพิมพ์หนังสือเชิงการค้าที่จะได้กำไรเนื่องจาก AMA มีเงินสนับสนุนไม่เพียงพอ.¹⁶ งานตีพิมพ์ที่สำคัญที่บรัดเลย์พิมพ์จากแท่นพิมพ์ของตนเองออกมาจำหน่ายก็เช่น แผนที่ประเทศ (1863), กฎหมายว่าด้วยการจอดเรือ (1859), บันทึกการเดินทางของทูตไทยไปลอนดอน และ "นิราศลอนดอน" ของหม่อมราชวงศ์ทิพย์ (1860), จินตตามณี (1859), ภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ของประเทศฝรั่งเศส (1863); ประชุมพงศาวดารไทย หรือที่เรียกกันว่า "พงศาวดารฉบับหมอบรัดเลย์" (1864), สามก๊ก (1866),¹⁷ เลียดก๊ก (1870), ไซย่น (1872), อักษรภิธานศรับท์ (1873).¹⁸ พร้อมกันนั้นบรัดเลย์ก็ยังเสนอตัวเองต่อสังคมไทยในฐานะที่เป็น "เอ็ดเตอร์" และ "เจ้าของ" ออกหนังสือพิมพ์ถึง 3 ฉบับ คือ หนังสือจดหมายเหตุ

¹⁴ ดำรง ไคร้ครวญ, "การพิมพ์กับหมอบรัดเลย์" (เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย" จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528), น. 16-17.

¹⁵ เกรียงศักดิ์ ชะษฐพัฒน์นิช, "ประวัติหมอบรัดเลย์", น. 14.

¹⁶ วิภักดิ์ พงศ์พินิตานนท์, "การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน 'กรุงเทพ' สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411," น. 15.

¹⁷ เริ่มพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1865 เสร็จในเดือนพฤศจิกายนปี ค.ศ. 1866 ดู หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 2:8 (November 7, 1866):227.

¹⁸ ดำรง ไคร้ครวญ, "การพิมพ์กับหมอบรัดเลย์", น. 23.

The Bangkok Recorder ทั้งภาคภาษาไทยฉบับหนึ่ง และภาษาอังกฤษอีกฉบับหนึ่ง และยังได้ออกหนังสือพิมพ์รายปีภาคภาษาอังกฤษชื่อ Bangkok Calendar.

เมื่อบริดเลย์เริ่มออกหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) ฉบับภาษาไทยนั้นได้ออกแถลง "หนังสือล่าแดงการ" เป็นใจความว่า "จะจัดที่ ว่าด้วยการบ้านเมือง, แลความรู้รอบตามหนังสือ, สีปะสาทวิชาการต่างๆ, แลการพ่อค้า, แลข่าวที่ บังเกิดในเมืองนี้, แลเมืองที่ล้อมรอบ. แลจะคัดเอาข่าวในหนังสือจดหมายเหตุ, ที่มาแต่เมืองจีน, เมือง ประเทศเวีย, เมืองสิงคโปร์, เมืองปีนัง [ปีนัง], เมืองพม่า, เมืองบังกะลา [เบงกอล], เมืองลังกา, เมือง บำไบ [บอมเบย์], ประเทศยุโรป, แลประเทศอเมริกา".¹⁹ พร้อมกับได้ประกาศปรัชญาในการทำหนังสือพิมพ์ของตนออกโฆษณาอยู่เรื่อยๆ เป็นหลายครั้งหลายคราว่าหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder จะคอยทำหน้าที่เหมือน "กล้องส่องทางไกล" บ้าง และ "คนเที่ยวไปทั่วโลก" บ้าง โดยให้เหตุผลว่า "เพื่อจะได้หาเหตุต่างๆ เปนสำคัญแล้วเล่าเหตุการณ์ให้คนทั้งปวงฟัง". บริดเลย์ไม่เพียงแต่ตั้งใจจะส่องกล้องเล่าเรื่องให้ผู้อ่านฟังเรื่องราวเหตุการณ์โลกเท่านั้น แต่ตั้งใจที่จะทำตัวเองให้เป็น "ดวงสว่างใหญ่" คอยส่องไปตามที่ต่างๆ ให้ "พวกสัตว์ร้ายทั้งหลายหนีไป", จนกระทั่ง รัชกาลที่ 4 ต้องออกประกาศห้ามไม่ให้เชื้อชาว "บันเพอ" ของพวกหนังสือพิมพ์.²⁰ บริดเลย์เดือดร้อนใจมาก ในฉบับต่อมาจึงลุกขึ้นเขียนโต้กับรัชกาลที่ 4 ใน "หนังสือหมอบรัดเล" ประกาศเจตจำนงคืออิสระ ในการทำหนังสือพิมพ์ของตนว่า หนังสือพิมพ์นั้นเปรียบเสมือน "ดวงสว่างดวงใหญ่, บังเกิดขึ้นในเมือง, ความมืดที่ผู้ร้ายมักชอบนั้น, ก็จะค่อยหายไป, เมืองก็จะมีความสุขขึ้น...ดูจสัตว์ร้ายชอบมืดหนีไปเมื่อเวลาแดดขึ้น".²¹

¹⁹ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:1 (March 1865): 4.

²⁰ "หนังสือหลวง", หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:24 (February 15, 1866): 233-4 และ "ประกาศไม่ให้เชื้อฟังเรื่องที่มีผู้คิดไม่พ้องเอาไปลงหนังสือพิมพ์" กับ "ประกาศไม่ให้เชื้อข้อความที่มีผู้ทั้งหนังสือไปลงหนังสือพิมพ์" ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4: พ.ศ.2408-2411 (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2504), น. 255-260 และ 263-264.

²¹ "หนังสือหมอบรัดเล", หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 2:1 (March 1, 1866): 8-9.

การทำให้ตะวันตกเป็น “ตะวันออก” ของสยาม (Orientalizing the Occidental of Siam)²²

คำอธิบายต่อกิจกรรมของมิชชันนารีฝรั่งที่เดินทางมาสู่สยามในช่วงต้นรัตนโกสินทร์มักจะเน้นอยู่ในเรื่องการถ่ายทอดวิทยาการความรู้ด้านต่างๆ ต่อสยาม เช่น การนำความรู้เรื่องการแพทย์สมัยใหม่และเทคโนโลยีการพิมพ์มาเผยแพร่²³ หรือไม่ก็เน้นอยู่กับการปะทะกันระหว่างศาสนาคริสต์กับศาสนาพุทธ.²⁴ การกล่าวเช่นนั้นคงจะไม่ถูกทั้งหมด, เพราะเฉพาะการโต้เถียงขัดแย้งกันอย่างรุนแรงบนหน้าหนังสือ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ที่บริดเลย์เคลื่อนไหวอยู่ก็มีนัยยะลึกซึ้งมากกว่าความขัดแย้งกันระหว่างแนวคิดทางศาสนาอย่างที่หลายคนเข้าใจ. การอธิบายเกี่ยวกับการถกเถียงใน หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ที่ดูแหลมคมที่สุดคือบทความเรื่อง “ผล

²² ควรกล่าวด้วยว่า สาเหตุที่ทำให้งานเขียนในสมัยนี้มีความสำคัญมากกว่าคำพูด เป็นผลมาจากการที่สยามต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้กับตะวันตก และทำให้อำนาจของสยามในการควบคุมบังคับไม่ให้ชาวตะวันตกแสดงสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน คือการคิด อ่าน เขียน พูด เทศนา ผ่านสื่อต่างๆ ดังที่เคยออกกฎหมายห้ามมิชชันนารีใช้อักษรขอมอักษรไทย ห้ามเทศนาเป็นภาษาไทย ห้ามวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาพุทธ อันเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1730 (พ.ศ. 2273) ในรัชสมัยของพระเจ้าท้ายสระ (ดู Busakorn Lailert, “The Ban Phlu Luang Dynasty 1688-1767: A Study of the Thai Monarchy During the Cloing Years of the Ayuthya Period”, น. 287) และเป็นสิ่งที่สยามไม่อาจกระทำได้อีกต่อไป. นำสงสัยไม่น้อยว่า การที่สยามต้องสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในความหมายนี้ แทนที่จะหมายถึงการสูญเสียเอกราชหรืออำนาจอธิปไตยไปบางส่วน, ตรงกันข้าม: ผู้วิจัยกลับคิดว่า การสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของสยามไปต่างหากที่เป็นจุดเริ่มต้นของการเข้ามามีส่วนร่วมกับอำนาจทางการเมืองของชนชั้นนำนับตั้งแต่ในสมัยนี้เป็นต้นมา. กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นการปรากฏฐานความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงให้กับสังคมไทย ดังที่ปรากฏการถกเถียงในเรื่องต่างๆ ของผู้อ่าน จนแม้กระทั่ง “ข้า”, โพร, ชุนนาง และเจ้านายบางพระองค์ต่างก็ได้แสดงความคิดเห็นของตน “อย่างเสรี” บนหน้าหนังสือพิมพ์. เทียนวรรณ (คุณเทียนฤาวัลณโก วัดบวรนิเวศ) ซึ่งต่อมาก็เป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นปัญญาชนชั้นนำของสยาม ก็ได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกคนหนึ่งของ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder, ดูรายชื่อสมาชิกทั้งหมดในภาคผนวก ง.

²³ สุด แสงวิเชียร, “นายแพทย์บริดเลย์กับการนำการแพทย์แผนปัจจุบันสู่ประเทศสยามในสมัยรัตนโกสินทร์” (เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “หมอบริดเลย์กับสังคมไทย” จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528); คำรง ไคร์ครวญ, “การพิมพ์กับหมอบริดเลย์”; ขจร สุขพานิช, “หมอบริดเลย์ และมิชชันนารีอเมริกัน”.

²⁴ วิภลย์ พงศ์พนิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน ‘กรุงเทพ’ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2325-2411.”

กระทบของหมอบรัดเลย์ต่อสังคมไทย" ของสายชล วรรณรัตน์.²⁵ สายชลเสนอว่าในการนำประเด็นเรื่องนี้เข้าสู่การถกเถียงกันนั้นหมอบรัดเลย์ได้ผูกปมสำคัญในการนำความรู้สมัยใหม่มานำเสนอต่อสยามคือ 1) ความรู้ความเจริญก้าวหน้ากับคริสต์ศาสนาเป็นสิ่งคู่กัน ที่แยกออกจากกันไม่ได้ "เพราะมีแนวความคิดว่าศาสนาคริสต์เป็นที่มาของความเจริญ", 2) บรัดเลย์แยก "สังคมแบบจารีต" ของสยามกับสังคมที่มี "ความก้าวหน้า" ของประเทศตะวันตกออกเป็นคู่ตรงข้าม, 3) ความรู้ที่ผูกปมอยู่กับคริสต์ศาสนามีเพียงนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าเท่านั้น หากแต่เป็นเหตุผลที่จะนำประเทศตะวันตกไปสู่การเป็นประเทศเอกราชที่มีรัฐบาลที่เข้มแข็ง และการเป็นประเทศมหาอำนาจ, และ 4) "ความมืด" ของสยามมีที่มาจากพุทธศาสนา, ส่วนทางตะวันตก "ต่างประเทศ" นั้นเป็นที่มาของ "ของวิเศษ" [เทคโนโลยีสมัยใหม่]. ในกระบวนการตั้งรับกระบวนการความรู้แบบใหม่นั้นชนชั้นนำสยาม "พยายามแยกแยะระหว่างคริสต์ศาสนาและความเจริญ" ออกจากกันอย่างสิ้นเชิง แล้วเลือกสรร "รับเฉพาะสิ่งที่เห็นว่าเป็น "ความเจริญ" ที่มีความหมายหรือความสำคัญต่อสังคมไทย".²⁶

คำอธิบายของสายชลคงไม่ใช่คำอธิบายที่ครอบคลุมความซับซ้อนของ "วิวาทะ" ของบรัดเลย์กับชนชั้นนำสยาม เพราะแม้ว่าสายชลจะนำเสนอถึงประเด็นสำคัญของการวิวาทะได้ค่อนข้างชัด แต่สายชลก็ไม่ได้ทำให้เห็นถึงพัฒนาการทั้งหมด และผลสรุปของการวิวาทะ. การโต้เถียงกันระหว่างบรัดเลย์ ซึ่งเป็น "เอดิเตอร์" ใหญ่ของหนังสือพิมพ์และถือเป็นตัวแทนความคิดของตะวันตก กับบรรดาผู้อ่าน (ซึ่งถือเป็นตัวแทนความคิดของชนชั้นนำสยาม) ที่ติดตามอ่าน ติดตามขีดเขียนออกมาได้ถกเถียงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างเผ็ดร้อนอยู่เนืองๆ อันเป็นการโต้เถียงที่กินความยืดยาวถึง 10 บทความ ตั้งแต่ช่วงเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1865 จนสิ้นสุดแรงลงในปลายเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1866. ในกระบวนการวิวาทะทั้งหมด นอกจากจะได้แย้งกันดังในประเด็นที่สายชลสรุปไว้แล้ว การโต้เถียงของปัญญาชนสยาม ที่มีต่อบรัดเลย์ ก็ยังแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวทางความรู้ ความจริง และอำนาจของชนชั้นนำสยาม ที่พัฒนาอย่างสอดคล้องสืบเนื่องในวิถีคิดเรื่องการแบ่งแยกความรู้ทางโลกย์กับความรู้ทางธรรม. การรับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่จากตะวันตกจึงถูกมองว่าเป็นเพียงแค่ความรู้ในทางโลกย์ที่ธรรมดาสามัญ ไม่เที่ยงแท้และเป็นอนิจจัง. พร้อมกันนั้น นอกจากที่ความรู้ทางธรรมคือคำสอนของคริสต์ศาสนาจะถูกปฏิเสธ ถูกจับแยกออกจากความรู้ทางโลกย์ให้เป็นเรื่อง "ทางธรรม" เกี่ยวกับกับจิต

²⁵ สายชล วรรณรัตน์, "ผลกระทบของหมอบรัดเลย์ต่อสังคมไทย" (เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย" จัดโดย สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 16-17 กรกฎาคม 2528).

²⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 6 และ 8.

วิญญาณแล้ว ชนชั้นนำสยามยังได้นิยามตัวเองเข้ากับพุทธศาสนา ที่ผ่านการตีความใหม่ ชำระให้บริสุทธิ์ และมองว่าความรู้ทางธรรมในพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นความรู้ที่บริสุทธิ์ เทียบเท่าสมบูรณ เป็นอภิลิขิตเหนือกว่าคริสต์ศาสนา ซึ่งทำให้สยามมองตัวเองว่าเหนือกว่าความเป็นตะวันตก. ยิ่งไปกว่านี้ การวิาทะระหว่างบริดเลย์กับชนชั้นนำสยามยังไม่ได้จบลงแค่ใน หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder แต่ยังคงก่อให้เกิดการผลิตงานเขียนที่ยิ่งใหญ่ในทางประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของสยาม คือ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2410).

ขณะที่หนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุฯ Bangkok Recorder ลงตีพิมพ์รายการและราคาสินค้า ความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ ความรู้ทางการแพทย์สมัยใหม่ ผลการทดลองการรักษาโรคด้วยวิธีทางการแพทย์สมัยใหม่ในสยาม, ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และชาวลัคน, หนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder ของบริดเลย์กลับมีเนื้อหาที่มีสีสันรสชาติที่แปลกต่างออกไปมาก กล่าวคือเริ่มตั้งแต่ 1) ให้ความสนใจกับการเป็น "หนังสือพิมพ์" มากขึ้นด้วยการตีพิมพ์ข่าวอย่างเอาจริงเอาจัง ทั้งข่าวในกรุงเทพฯ และข่าวต่างประเทศ เช่น ข่าว "สัญญาใหม่" เกี่ยวกับสถานภาพของเขมร และ "คำสัญญาด้วยสุรกร" ระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม, ข่าวเรื่องการขุดคลอง,²⁷ ข่าวเรื่อง "เรือกลไฟแตก" ที่สิงคโปร์²⁸ เป็นต้น; 2) ลงข่าวเรื่อกำปั่นเข้า-ออกกรุงเทพฯ อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปีที่ 1 ฉบับที่ 6²⁹ ซึ่งได้ชี้ให้เห็นความสำคัญทางการค้าพาณิชย์จนต้องทำให้หนังสือพิมพ์เสนอตัวเองต่อตลาดคนอ่านในวงการค้า, รวมถึงการตีพิมพ์ข้อความโฆษณาทางการค้าในหน้าหนังสือพิมพ์จนได้เพิ่มหน้าขึ้นถึง 12 หน้า และ 14 หน้าในเวลาต่อมา; และ 3) ตีพิมพ์จดหมายเหตุและบทความแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ อย่างกว้างขวาง.

การตีพิมพ์จดหมายถึงบรรณาธิการที่เขียนฟ้องร้องทุกข์ในเรื่องต่างๆ และบทความแสดงความคิดเห็น ซึ่งก่อให้เกิดวงการโต้เถียงกันขึ้นยาวนานนับข้ามปี นับเป็นความเคลื่อนไหวทางภูมิปัญญาที่มีสีสันไม่แพ้วงการหนังสือพิมพ์ปัจจุบัน. การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงน่าจะทำให้เกิดความเข้าใจความคิดความอ่านของสังคมสยามในช่วงเวลานั้นได้เป็นอย่างดี. การเปิดโอกาสให้ผู้คนส่งข้อความร้องทุกข์เข้ามาทำให้เกิดกรณีฟ้องร้องที่น่าสนใจขึ้นหลายครั้ง เช่น การเปิดโปงความผิดปรกติไม่ชอบมาพากลเกี่ยวกับการจัดเก็บภาษีเหล็กและถ่าน ซึ่งเริ่มตั้งแต่มีคนเขียนบทความลงหนังสือพิมพ์ฟ้องจนพัฒนาไปสู่การถกเถียงที่มีหลายคนเข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง, และกรณีการลงข่าวเรื่อง

²⁷ หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder 1:5 (May 1, 1865): 20-22.

²⁸ หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder 1:6 (May 15, 1865): 32.

²⁹ หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder 1:6 (May 15, 1865): 32.

ฟ้องร้องของพวกพ่อค้าจีนที่ล่องเรือค้าขายขึ้นล่องลำนํ้าสายต่างๆ ถูกพวกนายด่านซ่มซู่เรียกเก็บหัวคิว โดยไม่ชอบธรรมตามทศนะของพวกพ่อค้าเรือเร่ จนในที่สุดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ชำระและให้คืนเงินที่ซูดริตแก่พ่อค้าจีน และสั่งห้ามไม่ให้เรียกเก็บจนเกินอัตราที่กำหนด. ส่วน การเกิดเวทิตีพิมพ์บทความแสดงความคิดเห็นทั้งของบรรดเเล่ย์และของผู้อ่านผู้ติดตามก่อให้เกิดวง การถกเถียงที่เกี่ยวข้องอยู่กับหลายประเด็นหลายเรื่อง นับตั้งแต่ศาสนา ความรู้ ความเป็นตะวันตก-ความ เป็นตะวันออก ปรัชญาแสงสว่างกับความมืด จารีตนิยมกับความก้าวหน้า ปัญญาและ "แรงงาน" ที่ กินเวลาแรมปีรวมทั้งสิ้น 10 บทความ.

เรื่องการเปิดโปงความไม่ชอบมาพากลเกี่ยวกับภาษีเหล็กภาษีถ่านนั้น เริ่มตั้งแต่หลวง พิไชยวารัสมาชิกคนหนึ่งของหนังสือพิมพ์³⁰ ได้เขียน "เรื่องราวข้อเหล็ก" ฟ้องร้องลงพิมพ์ในฉบับเดือน สิงหาคม³¹ เปิดโปงหลวงภาษีวิเสศที่ "นำความไม่จริงขึ้นกราบเจ้าคุณผู้ใหญ่ผู้น้อย, ตั้งแต่ตัวได้เข้าทำ เค้าแก่ตีเหล็ก, รูปพรรณส่งหลวงได้ 17 เดือน, ได้เบิกเงินแต่สามเดือน." หลวงพิไชยวารัเห็นว่าที่พูดมา นี้ไม่เป็นความจริง พร้อมกับยกรายการเหล็กส่งหลวง และรายการเบิกเงิน ที่ปรากฏว่า "รายเงินเบิก จากท้องพระคลัง, กับส่งตัวเหล็กหักใช้กันแล้ว, ยังเกินเงินอยู่ที่หลวงภาษีวิเสศอีกมาก." นอกจากนั้น ยังสาวไล่หลวงภาษีวิเสศว่าสมคบกับพระยาสมบัตินิธิบาล (เจ้าภาษีถ่าน) ให้แต่งพี่น้องเมียหลวงของ หลวงภาษีวิเสศ (คือเงินอยู่เงินเทียน) ยื่นประมูลภาษีเหล็กก่อน แล้วให้จ่ายเหล็กแก่หลวงภาษีวิเสศ เพราะ "กลัวความนั้นจะสว่างไปแก่คนอื่น".

ในฉบับต่อมาก็มีหนังสือ "คำตอบหลวงพิไชยวารั" ซึ่งแจงเกี่ยวกับจดหมายฟ้องร้องของหลวง พิไชยวารั. หนังสือซึ่งแจงบอกว่า เรื่องที่หลวงพิไชยวารันำมาลงตีพิมพ์เมื่อฉบับที่แล้วนั้นเป็นฎีกาที่ หลวงพิไชยวารัยื่นกล่าวโทษพระยาสมบัตินิธิบาล, จมื่นราชดانا, และ หลวงภาษีวิเสศ แล้วโปรด เกล้าเจ้าอยู่หัวให้ตุลาการชำระเสร็จเรียบร้อยแล้ว ซึ่งหลวงพิไชยวารัไม่ได้อ้างถึง "ยังปกปิดบังความลำ คั่นไว้ข้อหนึ่ง". ผู้ชำระเรื่องนี้คือสมุหพระกลาโหมเห็นว่า "ไทยจีนทั้งหลายซึ่งรับทำภาสีกอรทั้งปวง นั้น, เพราะเห็นว่ามิเสศกำไรจึงได้รับทำตามพิคะเจ้าพนักงานตั้งไว้ั้นทุกๆ ภาสีกอร. แลซึ่งหลวง พิไชยวารัว่าหลวงภาษีวิเสศรับทำภาสีกอเหล็กคิดข้อเหล็กหลวงนั้น, หลวงภาษีวิเสศก็มีได้เป็นเจ้าพนักงาน งบการเงิน. หลวงภาษีวิเสศรับทำภาสีกอเหล็กก็รับสัญญาพิกัดต่อเจ้าพนักงานงบการเงินอย่างเจ้าพนักงาน งบการเงินนายเตาทำมาแต่ก่อน...จะขาดทุนได้กำไรก็อยู่กับหลวงภาษีวิเสศ".³²

³⁰ ดูรายชื่อสมาชิกในภาคผนวก ง.

³¹ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:11 (August 7, 1865): 77-78.

³² หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:12 (August 21, 1865): 91.

บรรณาธิการ ซึ่ง “มาอยู่ในกรุงสยามนี้ 9 ปี” แล้ว และมีหนังสือพิมพ์ที่อุปมาเป็น “กล้องส่องของไกลแลเห็นใกล้” อยู่ในมือ จึงคิดว่าในเมื่อ “มีกล้องแล้วจำจะต้องส่องจึงชอบ” ก็ลงมือเขียนบทความเรื่อง “คำตัดสินเล่นซันๆ” ลงตีพิมพ์ในฉบับวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2408.³³ บริดเลย์เริ่มด้วยการกล่าวถึงการชำระข้อภาษีฝ้ายราษฎรของจีนโดยกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเป็นที่น่าสรรเสริญมาก จากนั้นก็ลงความเห็นขัดแย้งเรื่องการตัดสินคดีข้อเหลือกว่า “คำอ้างฯ พณฯ ที่สมุหพระกลาโหมตัดสินไม่ให้ชำระยกว่าภาษีมีกำไร เราผู้พิเคราะห์หนังสือเห็นว่าคำฟ้องเขาว่าชี้ข้อ, ตัดสินว่าเปนมีกำไรนั้นเห็นจะไม่ถูก...เราพิเคราะห์ดูเห็นจะเป็นคนที่อยากได้เงินที่ซื้อไว้, แก่เขาไม่ได้แล้วขโมยเอาชื่อ ฯลฯ มาอ้างจะได้พ้นชำระไป. ด้วยในหนังสือนั้นหาไม่มีชื่อเจ้าของไม่.” บริดเลย์ฟันธงว่า “ความตองเรื่องนี้ฟ้องหาว่าข้อเหมือนกันแต่แปลก, ช้างหนึ่งข้อหลวงช้างหนึ่งข้อราษฎร, กับเรือนเงินผิดกันกว่า 40 เท่า. ฤาใจจะหาเขาไม่จริง, ก็ควรจะมีโทษ, ข้าพเจ้าผู้พิเคราะห์จึงเห็นว่าเปนความตัดสินซันๆ.”

ความเห็นของบริดเลย์ถูกตอกกลับในฉบับต่อมาโดย “ข้าพเจ้าก็เปนคนได้ทำภาษีอากรอยู่เหมือนกัน” ในบทความที่จำหัวข้อว่า “ความตอตัดสินซันๆ” ฉบับวันที่ 20 เดือนกันยายน ค.ศ. 1865 (ปีที่ 1 ฉบับที่ 14). “ผู้ทำภาษีอากร” เริ่มด้วยการสนับสนุนความเห็นที่ว่าระลาการ “ตัดสินเล่นซันๆ” อย่างแข็งขัน พร้อมกับให้นิยามความหมายของการชำระราษฎรบังหลวงว่า

ฉั อราษฎร: “ถ้าเจ้าภาษีคนใดเก็บเรียกภาษีอากรแก่ราษฎรมากกว่าปกติที่ท่านเสนาบดีตั้งไว้แล้ว, เจ้าภาษีคนนั้นเปนชอราษฎร, ซึ่งเงินทั้งหลวงฟ้องเงินเลขนั้น, อย่าต้องเอาท่านผู้ใหญ่ผู้น้อยมาตัดสินเลย. ให้แต่ลูกจ้างแจวเรือพายเรือต่อเรือ, ตัดสินก็ได้, ว่าเงินเลขชอราษฎร, เพราะเรียกภาษีเกินปกติ”.³⁴

บังหลวง: “ข้อหนึ่ง ถ้าเจ้าภาษีทั้งหลวงไม่ได้รับผูกขาด, เก็บได้เท่าไรส่งเท่านั้น. ถ้าเปนดังนี้ผู้ใดเก็บเงินได้มาก, ส่งเจ้าพนักงานแต่น้อย, ผู้นั้นเปนชอหลวง. ข้อสอง ผู้ได้รับเงินหลวง, ไปซื้อแลจ่ายต่างๆ น้อยตั้งบาญชีมาก, ผู้ทำดังนี้ก็เป็นชอหลวง. ข้อสามถ้าผู้ใดไปผู้เบิกจ่ายของหลวง, เบิกจ่ายน้อยเปนเบิกจ่ายมาก, เปนเจ้าพนักงานรักษาของหลวง, เขาเสียขายกินเสีย, ผู้ทำดังนี้ก็เป็นชอหลวง”.³⁵

³³ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:13 (September 5, 1865): 108.

³⁴ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:14 (September 20, 1865): 114-5.

³⁵ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:14 (September 20, 1865): 115.

แล้วก็ย้อนถามบริดเลย์ว่า “ข้าพเจ้าขอรบกวนท่านว่า, เจ้าภานีผู้ถูกฆาตกรรมเรียกแก่ราษฎรตามพิภักดิ์ เงินหลวงก็ส่งครบตามรับทำแล้ว, ยังมีกำไรอยู่มากน้อยก็ดี, ดังนี้เปนขอหลวงด้วยเถา.” จากนั้นเมื่อยึดกุมเหตุผลที่เหนือกว่าไว้ได้แล้วแล้วก็ลงมือวิพากษ์วิจารณ์หนังสือพิมพ์ว่า “โรงพิมพ์ไม่ใช้กระดาษการ” ที่จะมาตัดสินชี้ความผิดและถูกต้อง.

ในฉบับต่อมา “ข้าในกรม [หลวงวงษาราชสนิท]” คนหนึ่งเจ็บใจร้อนใจขึ้นมาด้วยข้อความที่ว่า “ซึ่งเงินทั้งหลายฟ้องเงินเล็กน้อย, อย่าต้องเอาท่านผู้ใหญ่ผู้น้อยมาตัดสินเลย, ให้แต่ลูกข้างแจวเรือ ภายเรือถ่อเรือ ตัดสินก็ได้” เพราะเห็นว่ำนำเอาสติปัญญาของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงวงษาราชสนิท “ลงเปรียบกับปัญญาลูกข้างแจวเรือ” จึงเขียนขึ้นมาได้ “ติคำพวกที่เคยกาษี” ในฉบับวันที่ 5 เดือนตุลาคม ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 15). “ข้าในกรม” เห็นว่าการเปรียบว่า “ลูกข้างแจวเรือก็ตัดสินได้นั้น, ชั่วนักไม่ถูกเลย....สังเกตดูสำนวนคำพูดนั้นส่อว่าผู้พูดนั้นไพร่รัก แล้วส่อให้รู้ถึงใจแล้อซาไคยว่าเป็นไพร่ด้วย. ในคำว่าเป็นพวกเคยกาษีอากรนั้น, เปนแต่เคยกแจวเรือให้เขาไปเกบกาษีดอกกระมัง. ด้วยสันดานอย่างนั้น, จึงอ้างท่านผู้ใหญ่มาเปรียบได้”, พร้อมกับสันนิษฐานว่าสงสัยผู้เขียน “คำตอบตัดสินชั้นๆ” จะเป็นหลวงกาษีวิเสศ เพราะเงินเล็กเจ้ากาษีฝ่ายที่กรมหลวงวงษาราชสนิทชำระนั้นเป็นน้องอำแดงสุนภรรยาหลวงกาษีวิเสศ.³⁶

นอกจากข่าวข้อเหล่านี้แล้ว ข่าวสำคัญที่กระทบกระเทือนวงการเมืองสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่เรื่องหนึ่งคือข่าวกรณีพิพาทระหว่างกงสุลฝรั่งเศสกับสยาม ที่ทำให้บริดเลย์ต้องถูกฟ้องจนแพ่คดีเสียค่าเสียหายเป็นเงินหลายร้อยเหรียญ ซึ่งเกิดขึ้นไม่นานก่อนที่ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder จะปิดตัวเองลงเมื่อปี ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410) บรรดาข่าวชุดนี้เปิดโปงที่บริดเลย์นำมาลงตีพิมพ์นั้นก่อความรำคาญใจแก่ผู้มีอำนาจสมัยนั้นหลายคน จนในที่สุดรัชกาลที่ 4 ออกประกาศห้ามไม่ให้ประชาชนเชื่อ “ข่าวบ่นเพ้อ” ของพวกหนังสือพิมพ์³⁷ และ “ประกาศไม่ให้เชื่อฟังเรื่องที่มีผู้คิดไม่ฟ้องเอาไปลงหนังสือพิมพ์” กับ “ประกาศไม่ให้เชื่อข้อความที่มีผู้ทิ้งหนังสือไปลงหนังสือพิมพ์”.³⁸

ความเคลื่อนไหวที่สำคัญที่น่าจับตามองที่สุดสำหรับผู้สนใจประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา คือการถกเถียงที่เกี่ยวข้องกับครอบคลุมกว้างขวางหลายเรื่อง ตั้งแต่ศาสนา ศาสนา ตะวันตก-ตะวันออก วัตถุกับ

³⁶ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:15 (October 5, 1865): 130.

³⁷ “หนังสือหลวง” หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:24 (February 15, 1866): 233-234.

³⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 [เล่ม 4] พ.ศ.2408-2411, น. 255-260, และ 263-264.

จิต ปรัชญาแสงสว่าง-ความมืด จารีตนิยมกับความก้าวหน้า ที่เป็นวิาทะโต้แย้งกันระหว่างบริดเลย์ ซึ่งเป็น "เอดิเตอร์" ของหนังสือพิมพ์ และถือเสมือนเป็นตัวแทนความคิดของฝรั่งเศสตะวันตก กับผู้ที่ติดตามอ่านและร่วมขีดเขียนมาได้แย้งถกเถียงอยู่เรื่อยๆ ซึ่งถือเสมือนตัวแทนความคิดของชนชั้นนำสยามในช่วงต้นรัตนโกสินทร์, ทั้งหมดนี้รวมทั้งสิ้นถึง 10 บทความ และกินระยะเวลาแรมปีตั้งแต่ช่วงเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) จนสิ้นแรงกระเพื่อมลงเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1866 (พ.ศ. 2409). บรรดาผู้อ่านที่ชมชอบเขียนจดหมายมาได้กับบริดเลย์อยู่เป็นประจำสม่ำเสมออยู่ 2 ท่านที่พอจะระบุชื่อได้ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีหลักฐานอยู่ว่าชอบโต้แย้งแสดงฝีปากฝากคารมกันในหน้าหนังสือพิมพ์กับบริดเลย์ ดังที่แหม่มแอนนา เลียวโนเวนส์ [Anna Harriette Leonowens] บันทึกไว้ว่า "เข้าวันนี้ได้ทรงพระราชนิพนธ์โต้แย้งเรื่องมนุษย์เราเกิดมามีบาปติดตัวของหมอบริดเลย์ ขณะที่แหม่มกำลังคัดพระราชหัตถเลขาเพื่อจะส่งไปตีพิมพ์นั้น พระองค์ท่านทรงสำราญพระราชหฤทัยเป็นอันมาก เพราะทรงพระราชดำริว่า คราวนี้บริดเลย์คงจะต้องยอมจำนนต่อเหตุผลของพระองค์ท่านเป็นแน่".³⁹ อีกท่านหนึ่งคือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งดังที่ปรากฏหลักฐานต่อมาว่าได้เขียน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ตีพิมพ์ออกมาเมื่อ พ.ศ. 2410 ภายหลังจาก ที่หนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder ปิดฉากตัวเองลง.

จุดเริ่มต้นของการถกเถียงกันอย่างยาวนานนี้เกิดจากความเห็นของบรรณาธิการในบทความที่ชื่อว่า "ยูนิเวอร์ซิตี" [university] ซึ่งสืบเนื่องมาจากข่าวเรื่องเศรษฐกิจในเมืองบอมเบย์บริจาคเงินให้มหาวิทยาลัยที่ตีพิมพ์อยู่ในฉบับเดียวกัน.⁴⁰ บริดเลย์ตั้งข้อสงสัยว่าเมื่อไรรัฐบาลแห่งกรุงสยามจะคิดตั้ง "ยูนิเวอร์ซิตี" ขึ้นบ้างจะให้เป็นสำนักสั่งสอน "ศิลปศาสตรวิชาการความรู้, แลให้หัดพูดหัดแปล" ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เป็นต้น. เรื่องการตั้ง "ยูนิเวอร์ซิตี" สำหรับสั่งสอนผู้คนนั้นบริดเลย์รายงานว่า มีข่าวมาเมื่อ 14 ปีก่อนว่าพระปลัดเมืองเพชรบุรีจะตั้ง แต่เรื่องก็เงียบไป, ถ้าทำตั้งแต่ตอนนั้นก็คงได้มีคนรู้ภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และคงได้มีคนแปล "อินเตอเนชันแนลพอร์" [International Law] ที่เป็นกฎหมายระหว่าง "เมืองต่อเมือง" อันจะทำให้เกิด "ผลประโยชน์แก่เมืองหลายอย่างนัก" ไปเรียบร้อยแล้ว. บริดเลย์รุกเสนอความเห็นเชิงนโยบายต่อรัฐบาลสยามว่า

"ในกาลทุกวันนี้, ที่กรุงสยามต้องจำเอนให้ชาวเมืองไทยรู้ในภาษาต่างๆ, แลศิลปศาสตรวิชาการ เช่นว่ามาแล้ว, เพราะกรุงสยามคงเลื่อนจากที่ๆ เคยตั้งอยู่นั้น, ไปตั้งอยู่ในใหม่ในประเทศยุโรปแล้ว,

³⁹ อังโน ขจร สุขพานิช, "หมอบริดเลย์ และมิชชันนารีอเมริกัน", น. 124.

⁴⁰ หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder 1:7 (June 1, 1865): 37-8.

มีชาวประเทษยุโรปมารคนอยู่ด้วยกันมาก, ได้ตั้งเปนไมตรีกันเปนหลายเมืองแล้ว. ถ้าไม่ได้เรียนรู้ในภาษาแลศิลปสาตราวิชาการของเขา, จะกระทำการงานสิ่งใดด้วยเขาก็ขัดข้องนักไม่สะดวกเลย, จะได้เกิดความอับยศต่างๆ, เพราะมีความรู้่น้อย, แลชาวเมืองที่เขาล้อมรอบอยู่นั้น เขารู้ภาษาแลวิชาการมากกว่าตัว."⁴¹

การตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อให้ชาวสยามเรียนภาษาฝรั่งเศสไม่ได้มีนัยยะเพียงแค่ว่าจะทำให้สยามได้เรียนรู้วิชาการต่างๆ และกฎหมายระหว่างประเทศ เพื่อจะได้รู้ "คติโลกย์" เท่านั้น, แต่เพราะสยามได้เลื่อนหลุดออกไปจากพื้นที่ดั้งเดิมหรือในระบบคิดเรื่องจักรวาลวิทยาของตนไปตั้งอยู่ในระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐแบบใหม่ในชุมชนการเมืองนานาชาตินานาประเทศของยุโรป. การแสวงหาความรู้จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากที่จะทำให้สยามได้มีเครื่องมือหรือหนทางอย่างใหม่ เพื่อที่จะทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ต่อไปในชุมชนแห่งใหม่ "ในประเทศไทยยุโรป" ได้อย่างมีความหมาย. การเคลื่อนที่ไปจากพื้นที่เดิมทำให้บรรดแลเห็นว่ กรุงสยามไม่สามารถดำรงอยู่ต่อไปได้โดยอาศัยเฉพาะความรู้แบบเดิมที่อิงอยู่กับภาษามครที่ "ไม่ได้สำแดงคติโลกย์" และไม่ก่อให้เกิด "ความรู้รอบในทางคติโลกย์" ได้อีกต่อไป. เพราะฉะนั้น สยามจึงจำเป็นต้องเรียนรู้ "ภาษาแลศิลปสาตราวิชาการของเขา".

หลังจากที่เสนอให้สยามตั้ง "ยูนิเวอซิติ" เพื่อเรียนรู้ความรู้ใหม่ๆ และวางเงื่อนไขสำคัญว่าความรู้เดิมของสยามมีขอบเขตจำกัดไม่สามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับ "คติโลกย์" สมัยใหม่ได้ ต่อมาในฉบับวันที่ 1 เดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1865 (ปีที่ 1 ฉบับที่ 9) บรรดแลก็ลงพิมพ์บทความ "ตราช้อย่างหนึ่ง" จำแนกแยกความแตกต่างระหว่างตะวันตกกับตะวันออก โดย "พิจารณำันดาสิ่งของทั้งหลาย, อันมีในประเทศเบื้องตะวันตก, แลประเทศเบื้องตะวันออกนั้น. ถ้าจะเปรียบเทียบเข้าแล้ว, ช่างไหนจะจำเริญใจสว่างตา. คนทั้งหลายคงเห็นลงว่, บันดาสิ่งของซึ่งเกิดมีมาแต่ประเทศเบื้องตะวันตกนั้น, เปนของประเสริฐพิเศษดีกว่ากัน".⁴² บทความชิ้นนี้ได้วางหมากกลทางวาทกรรมครั้งสำคัญว่าด้วยความเป็นตะวันตกกับความเป็นตะวันออกที่มีความหมายต่อความคิดของชนชั้นนำสยามในเวลาต่อมาขึ้นเป็นครั้งแรกๆ โดยการจำแนกความเป็นตะวันตกว่ามีความหมายเท่ากับการใช้ปัญญาเหตุผลและหมั่นชวนชวยมุ่งไปสู่ความก้าวหน้า; ขณะที่ความเป็นตะวันออกสะท้อนถึงการไม่ใช้ปัญญาความคิดด้วยเหตุผล ใช้แต่กำลังแรงงานเป็นหลัก, ยึดถือขนบธรรมเนียม ไม่ชวนชวยไปสู่ความเจริญ. ตะวันออกที่บรรดแลเห็นหมายถึงในที่นี้คือตะวันออกของตะวันตก ที่นับรวมตั้งแต่ตะวันออกไกลจนถึงตะวันออกไกล, และเป็นตะวันออกที่ไม่ได้แตกต่างไปจากจาริตในการมองตะวันออกของชาวตะวันตก ว่าตะวัน

⁴¹ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:7 (June 1, 1865): 38; เน้นโดยผู้อ้าง.

⁴² หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:9 (July 1, 1865): 58; เน้นโดยผู้อ้าง.

ออกคือความป่าเถื่อน ล้าหลังและด้อยกว่าตะวันตกในขั้นตอนวิวัฒนาการทางอารยธรรม. สยามในสายตาของบัตเลอร์จึงเป็นส่วนหนึ่งของ "ความเป็นตะวันออก (The Oriental)". ส่วนความเป็นตะวันตก (The Occidental) ไม่ว่าจะป็นยุโรป หรืออเมริกา (ตัวของบัตเลอร์เป็นชาวอเมริกัน แต่เมื่อเขาหมายถึง "ตะวันตก" นั้น บัตเลอร์ไม่ได้แยกอเมริกาออกจากยุโรป) นอกจากจะเป็น "ความเป็นตะวันตก" ที่ก้าวหน้าและยึดมั่นในปัญญาเหตุผลแล้ว บริติชยังได้ขมวดปมสำคัญของความเป็นตะวันตกไว้ด้วยคริสต์ศาสนา ด้วยเหตุผลรวบรัดชัดเจนที่ว่า "ประเทศแห่งตะวันตกเหล่านั้นเขามีความจำเริญขึ้นได้ด้วยพระศาสนา, เพราะเขามีพระคำภีร์ที่วิเศษ, ได้รู้ธรรมของพระเจ้าผู้เที่ยงอันนี้แล".⁴³

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁴³ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:9 (July 1, 1865): 59; เน้นโดยผู้อ้าง.

การจำแนกความเป็นตะวันตก-ตะวันออกของบริดเจย์

ตะวันตก

ตะวันออก

1) มุ่งไปข้างหน้า "มิได้พึ่งนับถือตามคติธรรมเนียมแห่งบูรณ...เมื่อเขาเห็นว่าธรรมเนียมแห่งบิดามารดานั้นไม่สู้จะดีเขาก็สละหนีทิ้งเสียไม่ถือเอา, จัดแจงตกแต่งเสียใหม่ให้ดีขึ้นเป็นที่ที่ศนาแห่งตาโลกย์"

2) ใช้ปัญญา เช่น ผลิตเครื่องจักรกลไก ใช้กำลังน้ำกำลังไฟแทนกำลังคน "กำลังกายเห็นจะสู้กำลังปัญญาไม่ไหว, แลประเทศเหล่าใดที่ได้เอาไครยแก่ปัญญาคงจำเรียมมากกว่าประเทศนั้นๆ เปนแน่."

3) มีความวิริยะอุตสาหะหมั่นชวนชวาย "ตฤกครองพิจารณาด้วยปัญญาเปนอันมาก" ประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ให้ "วิเศษ" ขึ้น เพราะมีธรรมเนียมการออกตรารับรอง "มิให้ผู้ใดเอาเยี่ยงอย่าง" ไปใช้ประกันทำสินค้าขายจนกว่าจะสิ้นกำหนดลิขสิทธิ์

4) ตั้ง "ยูนิเวอร์ซิตี" จ้างครูอาจารย์สอน "ศิลปศาสตรวิชาการ, แลภาษาต่างๆ เปนอันมาก" ให้คนไปเล่าเรียน "จนความรู้ทวีขึ้นได้มาก."

5) นับถือคริสต์ศาสนา

1) ยึดถือขนบธรรมเนียมโบราณ "ถ้าจะคิดอ่านทำการอันใด, มักมีอิทธิมาไครยตามคติเดิมของบูรณจารย์อนัน. ดุจ มิได้มีปัญญาคิดผอนผันให้แปลกประลาดตายวดยิ่งขึ้นไปกว่าของเก่าที่เราทำไว้เสร็จนั้น."

2) จะทำการอะไรก็ "ประกอบด้วยกำลังคนให้กระทำทวนทั่วตัวตนนี้."

3) "ย้ายประเทศเบื่องตะวันออก เหล่านี้, มิได้มีขนบธรรมเนียมเช่นนั้น, จึงไม่มีปัญญาที่จะยังกันแลกันให้เฉียบแหลมขึ้นได้เหมือนเขาเหล่านั้น."

4) ไม่มี "ยูนิเวอร์ซิตี" ให้เล่าเรียน "เด็กจึงไม่อาจสามารถเพื่อจะรู้ได้ เหตุนี้เขาทั้งหลายจึงยินดีไปด้วยการเล่นต่างๆ, หาสูแสวงหาวิชาการความรู้ไม่."

5) ไม่นับถือคริสต์ศาสนา

ครึ่งวันไปอีก 2 เดือน ในเดือนตุลาคมปีเดียวกันนั้น ก็มีผู้เขียนจดหมายมาปกป้องพุทธศาสนา เป็นใจความว่า การบริจาคเงินให้ “ยูนิเวอร์ซิตี” นั้นดูออกจะ “เหินเป่นประโยชน์แก่แผ่นดินจริง” แต่ที่ไม่ยอมทำกันก็เพราะกลัวว่า “พวกชาวสยามได้ยินได้ฟังการต่างประเทศหนาหูเข้าจิตใจก็แปรี้ยวไปเสียหมด”, พร้อมกับตอบโต้บริดเลย์ด้วยการแยกความรู้ที่ “ท่านเอาทางศาสนาเข้ามาประกบรำไป” กับศาสนาออกเสียจากกัน เพราะ “ครูนั้นก็จะไม่สอนแต่หนังสือแลวิชาอย่างเดียว, ก็คงจะสอนทางศาสนาที่ครูนับถือด้วย”. ความรู้กับศาสนาที่บริดเลย์พยายามผูกปมเข้าไว้ด้วยกันเมื่อหลายเดือนก่อนจึงเหมือนถูกจับตึงแยกออกจากกันเสียแล้ว โดยเห็นว่ามิได้ออกเงินลงทุนสร้าง “ยูนิเวอร์ซิตี” นั้นไม่ใช่เพราะที่เหนียวตระหนี่ทรัพย์ แต่กลัวว่าเด็กที่เรียนแล้วก็จะหันไปนับถือศาสนาคริสต์ ซึ่งจะทำให้ “การนานไปข้างหน้าคนทีนับถือพุทธศาสนาก็จะหมดเร็วไป”.⁴⁴ บริดเลย์เขียนแสดงความเห็นต่อท้ายบทความนี้ว่า คิดเห็นเหมือน “เด็กเล็กๆ ที่ซี้เกียด” เรียนหนังสือ. ส่วนเรื่องศาสนานับบริดเลย์อธิบายว่า “ไม่ว่าที่เมืองไหนๆ ก็ย่อมเอาศาสนานั้นเข้าระคนปนด้วยบ้าง” ทั้งสิ้น และที่ตนนำเอาเรื่องราวคริสต์ศาสนามาลงตีพิมพ์นั้น “ถ้าพุทธศาสนาเปนต์ีแยงแท้เหมือนท่านได้ถือนั้น, ถึงจะเปรียบกันกับคริสต์ศาสนาบ้าง, ก็คงจะออกปรากฏว่าดีแท้. เหมือนเอาเงินที่ดีที่แท้มาเปรียบกับเงินปลอม, ก็คงจะได้ที่สรรเสริญ เปนแท้”.⁴⁵

ในฉบับเดียวกันนั้น ก็มีผู้เขียนบทความ “การสั่งสอนวิชาอย่างประเทศยุโรป” ลงตอบโต้กับจดหมายของ “ผู้กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไป”. ผู้เขียนบทความ “การสั่งสอนวิชาอย่างประเทศยุโรป” ซึ่งเข้าใจว่าคงจะเป็นบริดเลย์ มีความเห็นว่าการที่กลัวว่าการสร้างตึกสำหรับเรียนหนังสือแล้วจะทำให้ศาสนาพุทธหมดเร็วไปนั้นเป็นเพราะชาวสยามรักพุทธศาสนามากกว่ารักวิชาความรู้ และพุทธศาสนานั้นไม่อาจ “จำเจริญในสว่างแห่งศิลปศาสตราวิชาต่างๆ ที่เกิดในคริสตศาสนา....ดูจะมีตกลางคืนจะตั้งดำรงอยู่ไม่ได้เมื่อตะวันขึ้น.” จากนั้นเขาก็หันมาตั้งคำถามว่า ถ้าพุทธศาสนาดีจริงทนต่อความสว่างจริงทำไมทั้งเมืองจีน พม่า และสยาม จึงหา “ครูใหญ่รู้วิชาเหมือนครูที่เกิดในประเทศยุโรปที่ได้ประกอบด้วยวิชาความรู้มาก...แลสนัดในภาษาต่างๆ แลในวิชาคิดเลข, แลสนัดทางที่จะรู้วิชาดูดวงอาทิตย์แลดาวทั้งปวง, แลวิชาความรู้ในรูปคนแลสัตว์ทั้งหลาย, แลสนัดในการทำสรรพสิ่งทั้งปวงอันทำด้วยไม้แลเหล็กแลเงินแลทองเปนต์ันให้เป่นอย่างใหม่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน” ไม่ได้. ถ้าพุทธศาสนาดีจริง “ทำไมไม่ได้

⁴⁴ ดู “ผู้กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไป” หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:16 (October 19, 1865): 140-141.

⁴⁵ “ผู้กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไป” หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:16 (October 19, 1865), น. 141.

บังเกิดเมืองงามเข้มแข็งเหมือนที่มีในแคว้นคริสตศาสนา". แล้วก็ให้เหตุผลพันธลงว่า ทั้งนี้ทั้งนั้น เป็นเพราะพุทธศาสนาเป็นบ่อเกิดของความ "มืด". ความรู้ที่สยามมีอยู่ก็ "มีแต่น้อย", เปรียบไปก็เป็น ประดุจดัง "ใต้จะสูญในสว่างแห่งดวงอาทิตย์". เขาเห็นว่า ถ้าหากเอาครูในพุทธศาสนาออกไปเที่ยว สั่งสอนอยู่ในประเทศยุโรปก็ "คงสูญไปเหมือนเทียนในกลางวัน". การที่ชาวสยามรักพุทธศาสนานั้นจึง เปรียบเหมือน "รัตมิตมากกว่าสว่าง", แม้เมื่อดวงอาทิตย์ขึ้นมาแล้วก็ยัง "ต้องการจุดใต้ให้สว่าง".⁴⁶

แน่นอน "ความมืด", "ความสว่าง", และ "ดวงอาทิตย์" มิได้เป็นสิ่งที่มีความหมายตามศัพท์ ธรรมดา แต่ถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์ที่ซับซ้อนเกินความเชิงเปรียบเทียบถึงระบบคุณค่าเชิงศีลธรรม ความรู้ และอารยธรรมของตะวันตก-ตะวันออก. การสื่อความกันด้วยระบบภาษาที่ละเอียดอ่อน เต็ม ไปด้วยสัญลักษณ์นี้จะสะท้อนให้เห็นถึงระดับของการ "สนทนา" ในหมู่ปัญญาชนกลุ่มหนึ่งที่ได้ร่วมกัน ผลิตร่วมกันเสพร่วมกันสนทนาอยู่บนหน้าหนังสือพิมพ์.

ในฉบับล้น ที่ปมคริสต์ศาสนากับความรู้โดนคล้ายสลายตัวจับแยกออกจากกันในจดหมายของ "ผู้กลัวพุทธศาสนาจะหมดเร็วไป". ปฏิบัติแรกทีบรรดาก็คือวางหมากทางยุทธศาสตร์ตั้งป้อม ป้องกันปมเงื่อนเดิมที่ผูกคริสต์ศาสนากับความรู้เข้าไว้ด้วยกัน ด้วยการสร้างเงื่อนความเป็นคู่ตรงข้าม ระหว่างคริสต์ศาสนากับพุทธศาสนา, และกำหนดให้คริสต์ศาสนาเป็นแหล่งกำเนิดของความรู้สมัย ใหม่ที่ก้าวหน้าและสว่างไสวตามนัยยะของยุคแห่งแสงสว่าง (enlightenment), ส่วนพุทธศาสนาถูกทำ ให้หมายถึงบ่อเกิดของความมืด ไม่มีความรู้ที่จะนำไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ซึ่งคล้ายกับวิถีคิดที่อยู่ เบื้องหลังการเดินทางเผยแพร่คริสต์ศาสนาของมิชชันนารีมาตั้งแต่แรกเริ่มที่พากันออกเดินทางไป ประกอบภารกิจประกาศแสงสว่างให้พวก creature หรือพวก savage ใน "โลกใหม่" เมื่อคริสต์ ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา.

ในฉบับต่อมา มีนักอ่านท่านหนึ่ง ซึ่งประกาศตัวว่า "มิไกรกเมืองไทยจริง, แต่หาได้อยู่ใน กรุงเทพไม" ทว่าถึงกระนั้นก็ยัง "อุษาหาเหตุความอะไรๆ ที่จะได้เป็นประโยชน์แก่เมืองสยาม" เขียน แสดงความคิดเห็นเป็นบทความเรื่อง "คำเตือนสติท่านทั้งหลาย".⁴⁷ ท่านผู้นี้เริ่มด้วยการแสดงความ ยินดีที่รัฐบาลญี่ปุ่นส่งคนหนุ่มๆ จำนวน 19 คนไปเรียนต่อที่ประเทศอังกฤษ แล้วก็พุ่งเป้ามาที่สยามว่า "เห็นว่ามีโอกาสของอยู่แล้ว, แต่มิได้มีท่านผู้ใดเป็นคนรักใคร่ตั้งใจปรารถนาเพื่อจะแสวงหาเรียนรู้ หนังสือภาษาวิชาการจริงๆ ให้เป็นสง่าราศีแก่ถิ่นฐานบ้านเมือง". ครั้นเดือนร้อนต้องการอะไรก็ต้อง

⁴⁶ ดูใน "การสั่งสอนวิชาอย่างประเทศยุโรป" หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:16 (October 19, 1865): 143-144.

⁴⁷ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:17 (November 3, 1865): 149-150.

“วิ่งไปหาวานทานผู้อื่นช่วยแปลให้เหินเปนนที่ลำบากใจหนัก”. เขาได้แสดงความเห็นวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงว่า “ประเทศที่มีได้เอาใจใส่อุปถัมภ์บำรุงบ้านเมืองให้รุ่งเรืองทุกใส, ด้วยวิทยาความรู้และการสุจริตต่างๆ, จะตั้งยั้งยืนเปนนเอกราชียิตยาวไปไม่ได้เลย, คงยอมขึ้นแก่ผู้อื่นเปนนแน่”. พร้อมกันนั้นท่านผู้นี้ยังได้ปกป้องหนังสือพิมพ์ที่ต้องถูกตำหนิว่า “บ่นเก้อเจ้อ” ว่าเป็นสิ่งที่ควรจะรักษาไว้ให้คนได้อ่าน เพราะ “มีคุณแก่บ้านเมืองเปนนอันมาก, เพราะคนทั้งหลายได้อ่านดูจึงมีความรู้สว่างขึ้นได้. ก็เมื่อความสว่างเกิดขึ้นแล้ว, เปนนเหตุจะให้ความร้ายเหือดหายไป, ด้วยความร้ายกลัวความสว่างในจดหมายเหตุนี้”.⁴⁸

สืบเนื่องมาจากบทความ “การสังสอนวิชาอย่างยุโรป” ของบริดเลย์, ในฉบับเดียวกันนั้นก็มีคนเขียนบทความเรื่อง “การที่ท่านแก้ด้วยศาสนา”⁴⁹ มาได้ด้วย 2 ประเด็นสำคัญ คือ 1) สลายนิยามที่ว่า พุทธศาสนาทำให้ “จมอยู่ในความมืด” โดยอ้างเหตุผลว่าพุทธศาสนา “ทวนกระแสกิเลสและตัณหาของมนุษย์ทั้งหลาย. เปรียบเสมือนนุกคพายเรือทวนกระแสน้ำเชี่ยว, ต่อบุกคนมีความเพียรจริงๆ จึงจะอุปสาพายเรือทวนกระแสน้ำเชี่ยวขึ้นไปได้. พุทธศาสนาถูกซึ่งศุกชุมละเอียดนัก, ยากที่ผู้ใดจะรู้จักเข้าใจได้ด้วยเป็นของทวนน้ำใจคน”, และ 2) แยกศาสนากับความรู้เกี่ยวกับความรุ่งเรืองก้าวหน้าทาง

⁴⁸ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:17 (November 3, 1865), 149.

⁴⁹ คนที่เขียนบทความชิ้นนี้มีความเป็นไปได้ว่าคือ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เพราะมีการใช้เหตุผลแบบเดียวกันนี้ในหนังสือแสดงกิจจานุกิจ อันเป็นงานเขียนของท่านเองด้วย, ดูเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ: ศุภสภา, 2514), น. 117-119; และดู Henry Alabaster, *The Modern Buddhist: the Views of a Siamese Minister of State on His Own and Other Religions* (London: Trubner, 1870), p. 32. สมใจ ไพโรจน์ ธีระรัตน์ให้ความเห็นเกี่ยวกับบทความจำนวนหลายๆ ชิ้นที่ปรากฏอยู่ใน “วิวาทะ” กันครั้งนี้ว่าหลายๆ บทความเป็นความเห็นที่คล้ายคลึงกับความเห็นของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แต่ก็เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เองก็น่าจะเขียนบทความอยู่ด้วยหลายชิ้นนี้ เพราะทั้งสองคนนี้ต่างก็มีความคิดความเชื่อที่คล้ายคลึงกันมาก. สมใจจึงเห็นว่าออกจะตัดสินใจยากกว่าบทความชิ้นใดเป็นของใคร, ดู Somjai Phirothirach, “The Historical Writings of Chao Phraya Thipakorawong” (Ph.d. thesis, Department of History, Northern Illinois University, 1983), pp. 86-87. สมใจได้กล่าวถึงบทความชิ้นหนึ่งที่สนใจคิดว่าน่าจะเป็นงานเขียนของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ คือเรื่อง “คำตอบท่านผู้ชอบพุทธศาสนา” [“Khamtop Khong Tan Pu Chop Phutthasatsana”] ใน หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder vol. 1, no. 19 (December 4, 1865); ดู Somjai, Op.cit., p. 88, และเชิงอรรถที่ 13 ในหน้า 125. อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าไม่มีบทความชิ้นนี้อยู่ในหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ในฉบับดังกล่าว และไม่มืบทความใดๆ เท่าที่ค้นได้มีชื่อตรงกับที่สนใจอ้างอิง ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าบทความที่สมใจหมายถึงนี้คือบทความ “การที่ท่านแก้ด้วยศาสนา” ที่กำลังกล่าวถึง เพราะมีเนื้อหาเหมือนกับที่สมใจอภิปรายไว้.

โลกออกจากกัน เพราะ “บุคคลที่อยู่ในแผ่นดินยุโรป, ที่เขาไม่ถือคฤศศาสนาพระกฤษก็เป็นอันมาก, เขาก็มีวิชาการความรู้รุ่งเรืองเหมือนกันกับพวกที่ถือคฤศศาสนา” พร้อมกับยกชาวจีนมอญไทยญวนที่เข้ารับเป็นชาวคริสเตียน “ไม่เห็นมีความจำเรียวสิ่งไร, มีแต่เปนนีเปนนข้าเขาโดยมาก. ทำไมความสว่างนั้นไม่มาส่องให้ต้องคนเหล่านี้ให้ดีกว่าคนที่เขาไม่นับถือกฤษตาง”.⁵⁰ ผู้เขียนบทความชิ้นนี้ได้แบ่งแยกระหว่างกายกับจิต หรือวัตถุกับวิญญาณ (body/mind หรือ matter/spirit) ออกจากกันอย่างชัดเจน. ในทางวัตถุนั้นก็เลือกที่จะรับเอาความรู้ความก้าวหน้าสมัยใหม่ที่ตะวันตกนำเข้ามา, แต่ทางจิตวิญญาณนั้นเลือกที่จะปฏิเสธคริสต์ศาสนา แต่หันกลับไปเชิดชูพุทธศาสนาขึ้นเป็นเครื่องนำทาง.

บทความ “การที่ท่านแก้ด้วยศาสนา” นั้นชัดเจนมากในการแยกคริสต์ศาสนากับความรู้ออกจากกัน ทำให้บรรดเลย์ต้องออกมาเขียนบทความ “คำตอบท่านผู้สรรเสริญพุทธศาสนา” ที่มีความยาวถึงกว่า 2 หน้ากระดาษหนังสือพิมพ์ออกมาได้ในฉบับต่อมา.⁵¹ นอกจากประเด็นเรื่องคริสต์ศาสนาเป็นหนทางสำหรับมนุษย์ทุกคนไม่จำเพาะต้องมีสติปัญญาลึกซึ้งแต่ขอให้มีการศรัทธาใน “พระวิญญาณ” ก็จะได้รับกรช่วยเหลือไปด้วยกันทั้งหมด, บรรดเลย์ให้ความสำคัญกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างคริสต์ศาสนากับความรู้ความก้าวหน้าทันสมัยอย่างมาก. โดยบรรดเลย์ให้เหตุผลโต้แย้งหลายประการ คือ 1) การที่เห็นว่าในประเทศยุโรปมีผู้ที่ไม่นับถือคริสต์ศาสนาแต่ก็ได้รุ่งเรืองเจริญก้าวหน้านั้นก็เหมือนกับคนสยามที่มีพ่อแม่เป็นชาวพุทธก็ถือตัวเองว่าเป็นชาวพุทธ “กินผลต่างๆ ตามพุทธศาสนา”, ชาวยุโรปจำนวนมากที่ไม่ได้ “สัทธาในคฤศศาสนาก็จัดได้ชื่อว่าเป็นคนเชื่อในคฤศศาสนา, และได้กินผลตามคฤศศาสนาสิ้น. แต่ผลที่เกิดเพราะคฤศศาสนานั้นคือสว่างแลกล้าลงในใจต่างๆ มากกว่าที่เกิดในพุทธศาสนา”; 2) ความรู้ของยุโรปนั้นเกิดจากคริสต์ศาสนา, ส่วนความมิดล้ำหลังของสยามนั้นเกิดจากพุทธศาสนา, ดังนั้นในยุโรปแม้ว่าจะมีผู้ที่ไม่นับถือเคร่งศาสนา แต่ที่เจริญก้าวหน้าขึ้นมาได้ก็เพราะได้รับความ “สว่างที่ออกมาจากพระคำภีร์ที่เรียกว่าไบเบิลที่พระเยซูได้โปรดประทานให้ฉัน. เหมือนอย่างความมิดในแผ่นดินไทยเกิดมาจากพระคำภีร์พุทธศาสนา”; และ 3) คนไทยญวนจีนมอญที่เข้ารับเป็นชาวคริสเตียนในเมืองไทยนั้น ที่ไม่เจริญก้าวหน้าขึ้นมาก็เพราะ “เปนครุชเตียนแต่ปากเปนครุชเตียน...ขอท่านอย่าได้นับคนเหล่านั้นว่าเป็นคนครุชเตียนเลย”.⁵² หลังจากนั้นอีกสองฉบับ บรรดเลย์ก็ลงมือเขียนบทความต่อมาอีก 2 หน้ากระดาษเพื่อตอบปัญหาในประเด็นเดียวกันนี้ เรื่อง “คำตอบแก่ท่านผู้ชอบพุทธศาสนา” โดยให้แยกระหว่างคนที่เปนครุชเตียนแท้และไม่ใช่ชาวคริสเตียนที่แท้ออกจาก

⁵⁰ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:17 (November 3, 1865): 151-2.

⁵¹ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:18 (November 18, 1865): 162-164.

⁵² หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:18 (November 18, 1865): 162-3.

กัน. คนที่เป็นคริสเตียนที่แท้นั้นพระเจ้า "ทรงรักมาก แลได้โปรดให้เป็นคุณเป็นประโยชน์มากมายแก่บ้านเมืองที่เขาไปอยู่นั้น...เขาเป็นสว่างสำหรับส่องโลกย์", และหากอยู่ที่เมืองใดๆ ก็ "ภอที่จะเขาเวอเมนต์ไปด้วย...เขาเวอเมนต์เหล่านั้นจึงเกิดกำลังเข้มแข็งดีกว่าเขาเวอเมนต์ทั้งปวง, ที่มีได้ถือในพระคฤศนาศานามาก". ส่วนพวกที่มีได้เป็นคริสเตียนที่แท้นั้นที่มีได้รักในพระคริสต์ หากได้อยู่อาศัยในเมืองที่มีพวกคริสเตียนที่แท้อยู่ "ก็ได้พลอยมีคุณมีประโยชน์ด้วยกันกับคนที่รักในพระกฤษ, ธุจอาทิตยที่ได้ส่องมาถึงคนดีแลชั่ว, แลฝนตกก็มีคุณแก่คนดีแลคนชั่วด้วยกัน". พร้อมกันนั้นบิลด์เลย์ก็ได้ยกเอาตัวอย่าง "ความวุ่นวายจลาจล" ที่เกิดในประเทศฝรั่งเศส (คือเหตุการณ์การปฏิวัติฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ. 1789) ซึ่งเกิดขึ้นเพราะ "โรเบสปิแอร์" [Maximilien Francois-Marie-Isidore de Robespierre, 1758-1794; โรเบสปิแอร์ คือผู้นำคนสำคัญในการปฏิวัติฝรั่งเศสเมื่อปี ค.ศ. 1789] เจ้าเมืองฝรั่งเศสได้ "บังคับให้ชาวเมืองทั้งปวงทั้งศาสนาหมด, ได้ถือว่าพระเจ้าไม่มี, แลโลกย์ก็ดำรงอยู่เพราะธรรมชาตินิยมเอง. ไม่ต้องกลัวพระเจ้าองค์ใดองค์หนึ่งเลย". ความวุ่นวายที่เกิดขึ้น ซึ่ง "เปนโทษที่พระเจ้าได้บันดาลให้เกิด, สงบเรียบร้อยลงได้เพราะคนกลุ่มหนึ่ง "ได้กลับใจเสียใหม่, ให้ถือศาสนาเหมือนดังก่อน" และได้จับเอาตัวโรเบสปิแอร์กับพวกฆ่าทิ้งเสีย. ตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งที่บิลด์เลย์ขอขมามาอ้างเสมอ และได้อ้างอยู่ในบทความชิ้นนี้ด้วยก็คือ เรื่องที่มีกษัตริย์ "เจ้าแผ่นดินต่างประเทศ, นอกคฤศนาศานา" ตั้งคำถามกับควีนวิกตอเรียแห่งอังกฤษ (Queen Victoria) ว่าอะไรคือสาเหตุที่ทำให้อังกฤษเป็น "ใหญ่" อยู่เหนือประเทศอื่นๆ, "ท่าน [Queen Victoria] ได้ตรัสตอบว่าเปนใหญ่เพราะพระคำกิริไบเบิ้ลนั่นเอง".⁵³

หลังจากที่บิลด์เลย์เขียนบทความขนาดยาวเหยียดลงพิมพ์ต่อมาเป็นเวลา 2 เดือนแล้ว ในฉบับวันที่ 1 เดือนมกราคม ค.ศ.1866 (พ.ศ. 2409) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 21) ก็มีผู้เขียนบทความมาเถียงตีพิมพ์จั่วหัวว่า "หนังสือหลง"⁵⁴ และตีพิมพ์ต่อเนื่องไปถึงฉบับวันที่ 17 มกราคม ค.ศ. 1866 (พ.ศ.

⁵³ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:20 (December 18, 1865):186-7.

⁵⁴ ชื่อของบทความทำให้เกิดว่าผู้เขียนบทความชิ้นนี้คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แต่อย่างไรก็ตามข้อความบางตอน คือ "...ในพระเจ้าแผ่นดินแต่ก่อนก็ทรงเชื่ออย่างนั้น, แต่พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้จะเชื่ออย่างนั้นตาไม่เชื่ออย่างนั้นก็ไมทราบ. แต่เห็นท่านทรงทวยสุริยจันทร์ถูกต้องแน่นอน..." (หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:22 (January 17, 1866), หน้า 211; เน้นโดยผู้อ้าง, ดูรายละเอียดของบทความในภาคผนวก จ) ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าผู้เขียนบทความชิ้นนี้อาจจะไม่ใช่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เพราะถึงอย่างไรถ้าเป็นพระองค์จริง พระองค์ก็คงไม่ถึงกับประกาศไม่ยืนยันความเชื่อของตัวเอง ว่าพระองค์คิดเชื่อในความรูทางดาราศาสตร์ อันเป็นความเชื่อที่พระองค์ทรงประกาศอยู่เสมอ ดังประกาศต่างๆ ของพระองค์เกี่ยวกับดาราศาสตร์ เช่น "ประกาศดาวพระเคราะห์พุธเข้าใจดวงพระอาทิตย์" ที่ทรงกล่าวว่า "...การบนฟ้า มนุษย์สังเกตห้วงนำไว้ได้ อะไรเห็นประหลาดบนฟ้าไม่ควรที่จะเก็บเอามาเป็นเหตุมาตีกันต่างๆ". ดู "ประกาศดาวพระเคราะห์พุธเข้าใจดวง

2409) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 22). ผู้เขียน "หนังสือหลวง" เปิดฉากขึ้นมาก็ลงความเห็นถึงการกล่าวว่า "หนังสือไบเบอรัล เป็นของสองสว่างใหญ่, ทำให้รุ่งเรืองปัญญาความรู้นั้น, คำนี้ฟังแปลกหูนัก, เป็นคำจริงถ่าว่าเล่น, ว่าให้ผู้ใหญ่ถ่าว่าให้เด็กๆ ฟัง", เพราะเมื่อเขาคิดจะทำการสำรวจภูมิศาสตร์ "แผนที่โลกย์ว่าดินฟ้า อากาศจะตั้งอยู่อย่างไร" ก็ไม่อาจหาคำตอบปัญหาข้อข้องใจได้จาก "เยเนซิสปริเฉทต้น" ในคัมภีร์ไบเบิลที่กล่าวถึงการสร้างโลกแต่อย่างใด. เขากล่าวด้วยทัศนะอย่างใหม่ว่า "กลางวันกลางคืนไม่เป็นด้วยแผ่นดินหมุน, เป็นด้วยพระเจ้าสร้าง. แล้วก็สร้างแผ่นดินต้นไม้ใบญาก่อน. ต่อวันหลังมาเกือบจะเลิกอยู่แล้ว, จึงสร้างพระอาทิตย์พระจันทร์แลดาว, เป็นเครื่องประดับโลกย์ต่อทีหลัง." ผู้เขียน "หนังสือหลวง" ตั้งคำถามว่า "เมื่อว่าอย่างนี้ทำไมจะได้อู้ว่า, พระอาทิตย์ที่เป็นของสร้างทีหลังนั้นเป็นเม็ดงา. แลตุ่มหลายหมื่นหลายแสนหลายโกฏหลายล้าน, ที่สร้างในวันเดียวกับตุ่มใหญ่นั้น, เป็นดาว[บน]ท้องฟ้า", นอกจากนี้ยังได้ตั้งข้อสงสัยกับความไม่รู้ของพระเจ้าในเรื่อง "เรือจักรกลไฟ" "ทางเสื่อถือท้าย" และ "วิชาของขีตุดลัดขีตุด" จึงไม่ได้มอบให้แก่ในอาห์เมื่อจะหนีน้ำท่วมโลก, เพราะถ้าโปรดให้ทำได้อีกจะทำให้ "โนฮายจะได้ใช้จักรไปเที่ยวดูข้างโน้นข้างนี้, แลเรือตกอยู่ที่ไหนจะได้อู้, น้ำลดแล้วถ่ายังจะได้อู้, จะไม่ต้องปล่อยกาปล่อยนกพิราบ, อย่งว่าในหนังสือไบเบอรัลนั้นเลย, ยังโง่งมมักไม่ใช่ถ่า." นอกจากนี้จะสำรวจคัมภีร์ไบเบิลมาอ้างอิงข้อเสนอ จนทำให้คริสต์ศาสนากับความรู้หลุดลอยถอยแยกตัวออกจากกันในทางวาทกรรมแล้ว, เขายังชี้ให้เห็นความต่างระหว่างความรู้และศาสนาด้วยการใช้ความรู้สมัยใหม่ในเรื่องดาราศาสตร์มาชี้ให้เห็นความ "โง่งมงายไม่รู้แผ่นดินฟ้า" ของพุทธศาสนาที่ "ยังยืนยั้นว่าจันทรุปราคาสุริยุปราคา, เป็นด้วยยักษ์ใหญ่อุจจาเข้าไปกัดกิน. แผ่นฟ้าแผ่นดินเป็นของโตเท่ากัน. พระอาทิตย์พระจันทร์เลกกว่ากันนิดน้อย." ผู้เขียน "หนังสือหลวง" อ้างว่าแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีความรู้ในเรื่องดาราศาสตร์สมัยใหม่เป็นอย่างดี "ทรงทหายสุริยจันทรุกต้องแน่นอน แลรับสั่งว่าราหูไม่ได้ทำไมแก่พระอาทิตย์จันทร, พระอาทิตย์เเองตรงพระจันทร์วันเพ็ญก็เปนจันทรุปราคา. พระจันทร์มาซ้อนทับเมื่อวันดับกันหว่างสายตาคนกับพระอาทิตย์, ก็เปนสุริยุปราคา", แต่พระองค์ท่านก็ยัง "ทรงสรรเสริญพุทธศาสนามากกว่าศาสนาทั้งปวง. แลทรงพระอุสาหนประพฤติตามพุทธศาสนาอยู่".⁵⁵

พระอาทิตย์" ใน เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5 (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมส์, 2478), หน้า 249-251; อ้างจากหน้า 250. อย่งไรก็มีความเป็นไปได้อู่งมากกว่าผู้เขียนบทความชิ้นนี้คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, แต่เนื่องจากไม่มีหลักฐานที่ยืนยันได้มากกว่านี้ ผู้วิจัยจึงเพียงแต่ตั้งข้อสังเกตไว้เท่านั้น.

⁵⁵ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:21 (January 1, 1866): 204 และ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:22 (January 17, 1866): 211.

หลังจากตีพิมพ์ "หนังสือหลวง" ลงต่อเนื่องกันสองฉบับซ้อน, ต่อมาในฉบับประจำวันที 31 มกราคม ค.ศ. 1866 (พ.ศ. 2409) (ปีที่ 1 ฉบับที่ 23) บรรดาก็เขียน "[ห]นังสือตอบผู้ที่สรรเสริญพุทธศาสนา" ออกมา บรรดาก็ยอมรับว่าคัมภีร์ไบเบิล "ไม่ได้เป็นตำราบอกวิชาการต่างๆ" เพราะเป็นแค่ "คัมภีร์สำหรับส่องใจให้รู้จักพระเจ้าผู้สร้างที่เป็นพระเจ้าเที่ยงแท้ถาวร, เพื่อจะได้ให้มนุษย์ทั้งปวงไหว้หน้ามัสการจำเพาะตรงต่อผู้นั้นแต่ผู้เดียว. เพราะมนุษย์เดมนั้นตกอยู่ในความบาป, ใจจึงมืดน้ก, ลืมหลงไม่รู้จักพระเจ้าผู้สร้างผู้เป็นใหญ่ยิ่ง. ถ้าได้รู้แลประพฤติตามท่าน, จะได้กลับมีใจสว่าง, พระเจ้าจะได้โปรดยกโทษเสีย, แลให้มีใจบังเกิดใหม่ประกอบด้วยความรักในพระเจ้า, แลเกลียดการบาปทั้งปวง. แล้วจะได้โปรดรับไว้ในสวรรค์อยู่ตั้งมั่นถาวร". การยืนยันดั้งเดิมที่จะสถาปนาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างคริสต์ศาสนากับความรู้สมัยใหม่จึงสิ้นแรงหมดพลังลงในบทความชิ้นนี้. คริสต์ศาสนากับความรู้สมัยใหม่ (modern science) ได้ถูกชนชั้นนำสยามจับแยกคู่ออกจากกัน และไม่จำเป็นจะต้องประกบคู่ตัดขาดแยกออกจากกันไม่ได้ในเชิงวาทกรรมอีกต่อไป จนสร้างความยินยอมในเชิงเหตุผลของมิชชันนารีชาวตะวันตก. พร้อมกับการยอมรับการหลุดลอยจากการควบคุมของความรู้, บรรดาก็ได้นำเสนอโครงสร้างความคิดชุดใหม่อีกชุดหนึ่งเกี่ยวกับคริสต์ศาสนาที่ไม่ได้ผูกมัดอยู่กับความรู้สมัยใหม่ คือหลักคิดในเรื่องความสัมพันธ์ของมนุษย์กับเวลาในศาสนาคริสต์ ที่ว่ามนุษย์คือเทวดาตกสวรรค์ (the fallen angel). การคิดถึงการตกจากสวรรค์ของมนุษย์ได้สร้างมโนภาพความคิดเชิงจริยธรรมศีลธรรมชิ้นชุดหนึ่งที่ถูกนำเสนอด้วยอุปลักษณ์ (metaphor) ของแสงสว่าง สวรรค์ และการได้กลับไปอยู่กับพระเจ้า. การทำความผิดของอีฟกับอดัมทำให้มนุษย์ชาติต้องถูกขับไล่ออกจากสวนอีเดนไปสู่ "ความมืดที่ไม่รู้จักพระเจ้า" อันเป็นความ "มืดทึบน่ากลัว ความมืดอื่นๆ เทียบไม่ได้" และถือเป็น "บาปกำเนิด" ของมนุษย์. พันธะสัญญาของพระเจ้าผู้ไถ่บาป [Messiah] ก็คือการช่วยยกมนุษย์ที่หล่นลงสู่ความมืดที่ไม่สิ้นสุดให้ได้พบหนทางกลับไปหาพระเจ้า, เปรียบเสมือนได้ "กำจัดความมืดที่เกิดอยู่ในใจ" อันเป็นความมืดมืดทึบน่ากลัว. คัมภีร์ไบเบิลเป็นเครื่องมือช่วย "กำจัดความมืดในใจเสีย นั้นดียิ่งกว่าคัมภีร์ทั้งปวง ตำราวิชาการต่างๆ หมดด้วยกันก็ไม่เปรียบได้", เพราะช่วยให้มนุษย์กลับไปพบ "แสงสว่าง" ที่ทำให้ "มีความสุขในใจมากกว่าคนนอกศาสนาเป็นหลายแสนเท่า". อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคริสต์ศาสนากับความรู้ได้แยกตัดขาดออกจากกันแล้ว, บรรดาก็ยังเห็นว่าการเป็นคริสเตียนนั้นนอกจากจะทำให้ "เกิดสว่างและมีความสุขในใจ" แล้ว ก็ยังจะทำให้บังเกิด "มีความสุขฉลาดในวิชาการต่างๆ เพิ่มเติมมากขึ้นกว่าผู้อื่นด้วย. ถึงคัมภีร์ไบเบิลมิได้สอนวิชาต่างๆ ก็ได้บอกให้รู้จักพระเจ้าที่เป็นเจ้าของวิชาทั้งปวง".⁵⁶

⁵⁶ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:23 (January 31, 1866): 228-9.

บทความชิ้นนี้ของบรรดีย์นอกจากจะเขียนออกมาเพื่อโต้แย้งกับบทความ "หนังสือหลง" แล้วยังได้ทำหน้าที่จัดวางตำแหน่งบนพื้นที่ชุดใหม่ ภายหลังจากการเคลื่อนย้ายโครงสร้างทางความคิดที่แสดงตัวออกผ่านการกระแทก ปะทะ และประลองกำลังภายในภายใต้กระบวนการโต้เถียงคั่งค้างกันด้วยเหตุผลเป็นเวลาหลายเดือน นับตั้งแต่เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1865 (พ.ศ. 2408) จนถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1867 (พ.ศ. 2410).

หลังจากนั้นอีกประมาณปีเศษที่หนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ดำเนินกิจการอยู่ต่อมาจนกระทั่งปิดตัวเองลงนั้นก็ไม่มีมิตรรักนักอ่านคนใดนำเรื่องนี้ขึ้นมาสู่เวทีถกเถียงโต้แย้งกันอย่างเป็นกิจลักษณะเหมือนคราวที่แล้วๆ มา นอกจากในคำประกาศไม่ให้เชื่อหนังสือพิมพ์ "บันเพ้อ" ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เป็นการตอบโต้ต่อชาวตะวันตกอย่างรุนแรงด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ทัศนคติของ "คนขาว" ชาวตะวันตกที่มีต่อ "คนดำ" ว่า "ใจคนขาวสำคัญว่าคนขาวเหมือนกันนั่นแลเป็นคน. คนดำเหมือนมิใช่คน ถึงจะชอบภอรักใคร่กับคนดำ ก็เหมือนชาวเรือขึ้นล่องชอบกับลิง, โยนกล้วยโยนอ้อยให้กิน ไม่ได้รักถึงปัญญาที่พี่น้อง".⁵⁷ จนกระทั่งบรรดีย์บอกเลิกปิดกิจการหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ลงในฉบับวันที่ 16 เดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1867 (พ.ศ.2410) (ปีที่ 2 ฉบับที่ 24) "เพราะขาดทุนมากเป็นการลำบากใจเราเหลือทน".⁵⁸ แต่เหตุผลสำคัญคงไม่ใช่เพราะว่าขาดทุนเท่านั้น หากเป็นเพราะเกิดจากการปะทะกันหลายๆ ครั้งจนบรรดีย์ลงความเห็นว่าจะสมควรยุติบทบาทอันนี้ของตน เพราะ "ข้าพเจ้าเห็นว่าคอเวเนนต์ไทยไม่สู้ชอบในการที่ลงพิมพ์จดหมายเหตุ. ถ้าคอเวเนนต์ชอบแลโปรดการนี้, เหมือนที่คอเวเนนต์อเมริกาได้โปรดการลงพิมพ์จดหมายเหตุนั้น, เหนือที่คนทั้งปวงจะพอใจชื่อ, คงเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองมาก, เมื่อเราแรกทำคอเวเนนต์กรุงเทพฯ ก็ชอบ, คนทั้งปวงจึงดีใจรับจะเอาจดหมายเหตุ, แลได้สรรเสริญว่ามีคุณมีประโยชน์แก่บ้านเมืองหลายอย่างนัก".⁵⁹

⁵⁷ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 1:24 (February 15, 1866): 234; และดูประกาศรัชกาลที่ 4 เรื่อง "ประกาศไม่ให้เชื่อฟังเรื่องที่มีคดีไม่ฟ้อง เอาไปลงหนังสือพิมพ์", ใน เล็กิยร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 7 (พระนคร: โรงพิมพ์德利เมส์, 2478), หน้า399-403, อ้างจากหน้า 403; เน้นโดยผู้อ้าง.

⁵⁸ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 2:24 (Februar 16, 1867): 302.

⁵⁹ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder 2:24 (Februar 16, 1867): 302.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กับ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ: “ชาวพุทธสมัยใหม่”⁶⁰ ฤาสาชารแห่งความรู้ของกรุงรัตนโกสินทร์

แม้ว่าหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder จะยุติกิจการปิดฉากตัวเองลงไปแล้ว แต่ผลของการถกเถียงบางเรื่องได้กลายเป็นบทสนทนาที่จบไม่ลง, เพราะปัญญาชนคนสำคัญคนหนึ่งของยุคคือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ชำ นุนาค)⁶¹ ได้ลงมือตีพิมพ์ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของตัวเองออกมาวางตลาดด้วยเครื่องมือพิมพ์หินในปี พ.ศ. 2410 (ค.ศ. 1867 ปีเดียวกันกับที่บริดเลย์ได้ยุติกิจการของ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ลงนั่นเอง) หลังจากที่ถูกปฏิเสธรับตีพิมพ์จากหลายโรงพิมพ์ของฝรั่ง เพราะเนื้อหาของหนังสือปฏิเสธคริสต์ศาสนา.

หนังสือกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ยังคงแสดงให้เห็นความสับสนเนื่องจากการวิวาทะกันใน หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder กล่าวคือยังคงยึดมั่นในจุดยืนเรื่องการแบ่งความรู้ทางโลกย์กับความรู้ในทางธรรมออกจากกัน และใช้วิธีการศาสนาเปรียบเทียบเพื่อจัดการกับการตัดสินศาสนาในเชิงคุณค่า.

ในจุดยืนของการแบ่งโลกย์กับธรรม หรือ “การโลกย์” กับ “การศาสนา”⁶² ออกจากกันนั้น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ใช้ความรู้ในทางภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์สมัยใหม่เป็นฐานในการวิเคราะห์. หลังจากได้เปรียบเทียบคำสอนเกี่ยวกับดาราศาสตร์ในศาสนาต่างๆ แล้ว เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ลงความเห็นว่าคุณว้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์และดาราศาสตร์นั้นเป็นความรู้ที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา และที่ยิ่งไปกว่านั้นก็คือเขายังเห็นว่า ศาสนาหลักๆ ในโลกนี้ทุกศาสนาล้วนต่อต้านคำสอนเกี่ยวกับดาราศาสตร์ที่ถูกต้องด้วยกันทั้งนั้น.⁶³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อธิบายว่า ในศาสนาอิสลามนั้นเมื่อเหล่า “นักปราชญ์” ได้ค้นพบความจริงเกี่ยวกับดาราศาสตร์ว่า “พิภพ[โลก]กลมหมุนแลลอยอยู่ในอากาศ” แล้วบรรดาลาวกของพระนบีมุฮัมมัดก็พากันจับเอาเหล่านั้นนักปราชญ์ที่คิดเช่นนั้นไปขังคุกเสีย เพราะเห็นว่าความรู

⁶⁰ คำนี้มาจากชื่อหนังสือของ Henry Alabaster เรื่อง The Modern Buddhist (London: Trubner, 1870). หนังสือเล่มนี้คือการแปลและอธิบายความ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ออกเป็นภาษาอังกฤษหลังจากที่ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (ค.ศ. 1867, พ.ศ. 2410) ตีพิมพ์ออกเป็นภาษาไทยได้เพียงประมาณ 3 ปี.

⁶¹ ดูชีวประวัติและการวิเคราะห์งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ที่ค้นรายละเอียดข้อมูลได้ดีมากในวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกสาขาประวัติศาสตร์จากมหาวิทยาลัย Northern Illinois ของสมใจ ไพโรจน์ธีร์รัตน์ [Somjai Phiroththirarach] เรื่อง “The Historical Writings of Chao Phraya Thipakorawong” (1983).

⁶² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, น. 247.

⁶³ “...all [religion]...opposed to true astronomical teaching.” ดู Alabaster, The Modern Buddhist, p. 18.

เช่นนั้นเป็นความรู้ที่ผิดไปจากคำสอนของ “ท่านผู้เที่ยงแท้” ที่สอนว่า “พิภพแบน มีพระอาทิตย์ พระจันทร์เดินวงเวียนคล้ายๆ ไตรยภูมิของเรา”.⁶⁴ ทว่าเมื่อความรู้และความจริงเกี่ยวกับดาราศาสตร์เรื่องโลกกลมที่สอนโดยนักปราชญ์นั้นมีประจักษ์พยานรู้เห็นเป็นจำนวนมากเข้า ศาสนาต่างๆ จึงได้ “น้อมนำเอาความ[รู้]เรื่องนี้เข้ามาไว้ในศาสนาของตน เป็นคำของตน”.⁶⁵ ความรู้เกี่ยวกับ “โลกย์กลมโลกย์หมุน” ที่มีชั้นนาริอ้างว่าเป็นความรู้ของตะวันตกที่อยู่กับคริสต์ศาสนานั้น “จะมีผิดกับคำท่านผู้สร้างไปหรือ”,⁶⁶ และในตะวันตกสมัยก่อนเมื่อนักปราชญ์เริ่มคิดกันว่า “โลกย์กลมหมุนนั้นก็ต้องเป็นโทษไม่ใช่หรือ”.⁶⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า จนกระทั่งเมื่อมีคนจำนวนมาก “รู้แน่ว่าพิภพหมุนเวียน”, คริสต์ศาสนาจึงได้นำเอามาเป็นความรู้ของคริสต์ศาสนาเสียด้วยในภายหลัง.⁶⁸ ส่วนความรู้เกี่ยวกับโลกภูมิที่เข้าใจกันว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์อธิบายว่าในความเป็นจริงแล้วไม่ใช่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในคำภีร์คำสอนของพระพุทธเจ้า.⁶⁹ นอกจากนี้เขายังเห็นว่า ความรู้ที่โลกกลมของนักคิดสมัยใหม่นี้ตรงกับความคิดของพระพุทธเจ้าเพราะ “พิเคราะห์ดูก็เห็นว่าพระองค์รู้จริงเห็นจริง”⁷⁰ และ “ถูก[ตรงกับ]คำสอนที่พระองค์[พุทธเจ้า]เทศนาไว้ว่าวัตตะโกโลโก”,⁷¹ กล่าวคือพระพุทธเจ้าทรงกล่าวไว้เป็นนัยยะว่า “...พิภพนั้นเวียน มีคำบาฬีว่าวัตตะโกโลโก อธิบายว่าโลกย์เวียนก็ผู้ที่ไม่รู้อธิบายดังนั้นก็เข้าใจว่าพระอาทิตย์พระจันทร์หมุนเวียนรอบพิภพ”.⁷² แต่เหตุที่พระพุทธเจ้าไม่เทศนาเกี่ยวกับเรื่องนี้เป็นเพราะเห็นว่านอกจากความรู้เกี่ยวกับโลกสัจฐานนั้นไม่ใช่หนทางแห่งการดับทุกข์ คือไม่ก่อให้เกิดมรรคผลในทางธรรม: ยังเป็นความรู้ที่ “ผิดกับคำไตรยภูมิโลกย์สัจฐานที่เขาถือมาแต่โบราณ”.⁷³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ให้เหตุผลว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเห็นว่าการสอนความรู้ที่ไม่เกี่ยวกับมรรคผลแห่งนิพพานธรรมและยังขัดแย้งกับความเชื่อของผู้คนจำนวนมากจะทำให้ “เสียเวลาที่

⁶⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, pp. 100-101; และดู Alabaster, The Modern Buddhist, p. 20.

⁶⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, p. 101.

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 126-127.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 127.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 127.

⁶⁹ Alabaster, The Modern Buddhist, p. 18.

⁷⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, น. 99.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, น. 102.

⁷² เรื่องเดียวกัน, น. 100.

⁷³ เรื่องเดียวกัน, น.109.

พระองค์จะสั่งสอนสรรพสัตว์ทั้งหลาย",⁷⁴ ดังนั้นเมื่อมีผู้มาถามเกี่ยวกับเรื่องนี้พระองค์ก็จะไม่ตอบ.⁷⁵ ต่อมาในภายหลังเมื่อมีผู้ถามคำสอนของพุทธศาสนาเกี่ยวกับสัจธรรมโลก พระสงฆ์จึงได้ไปเก็บความรู้เอาตามที่ต่างๆ คือ ใน "คำภีร์ไตรเพทต่างๆ". ในบาลีคำสอนของพุทธเจ้าที่เทศนาเป็นคำเปรียบเทียบเป็นคำอนุโลมคำอุปมามาเรียบเรียงขึ้นเป็น "คำภีร์ไตรภูมิโลกยสังขาร" แล้วอ้างกับคนอื่นว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า.⁷⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อธิบายว่าในสมัยก่อน "คน...ยังเป่นป่า ๆ เถื่อน ๆ อยู่" ก็เลยพากันเชื่อโดยปราศจากความสงสัย หรือแม้จะมีข้อสงสัยก็ต้องเก็บไว้ในใจเพราะ "ไม่เหนมีพยานสิ่งไร".⁷⁷

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวว่าในเรื่องของความรู้เกี่ยวกับโลกนั้นตนได้ "สืบได้ความจริงแน่แล้ว"⁷⁸ ว่าความเชื่อที่ว่าโลกแบนนั้นเป็นความรู้ "โบราณ" ที่คล้ายคลึงกันหมด "ทั้งพราหมณ์ทั้งแขกทั้งจีนทั้งฝรั่ง" และสรุปว่าความรู้ว่าโลกกลมนี้เป็นผลงานทางดาราศาสตร์ของ "นักปราชเชาคิดเหนต่อภายหลัง".⁷⁹ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในตรรกะของคำอธิบายนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์นอกจากจะแยกความรู้เกี่ยวกับดาราศาสตร์ออกจากศาสนาแล้ว ยังได้ปฏิเสธความรู้เกี่ยวกับโลกภูมิที่อยู่ในหนังสือ ไตรโลกวิเนจยยกถา นั้นว่าเป็นความรู้ที่อยู่นอกพระคำภีร์พุทธศาสนาเสียด้วยซ้ำ เพราะมาจากคำภีร์ "ไตรเพท" ของพราหมณ์. นอกจากความรู้เกี่ยวกับโลกภูมิที่ผิดพลาดนี้ จะถูกเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ปฏิเสธว่าไม่ใช่คำสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ยังเอาความรู้ที่ผิดพลาดที่ว่านี้เป็นความรู้ที่ผิดพลาดอยู่เหมือนกันในทุกศาสนา และการเชื่อในความรู้ที่ผิดพลาดเช่นนี้เป็นความเชื่อของคนในสมัย "โบราณ" เหมือนกันกับผู้คนทุกชาติทุกสังคม เพราะคนในสมัย "โบราณ" นั้นยังเป็นคนประเภท "ป่าเถื่อน". อย่างไรก็ตาม ความ "ป่าเถื่อน" ที่ว่านี้ไม่ได้เป็นความ "ป่าเถื่อน" ที่อยู่ในพุทธศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าสอนมาถูกต้องแล้วว่าโลกหมุนเป็น "วัตตะโกโลโก". ความรู้ทางดาราศาสตร์ของพุทธ

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 99.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 102.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 100. การมองว่าความรู้เกี่ยวไตรภูมิเป็นความรู้ที่อยู่นอกคัมภีร์คำสอนของพุทธศาสนานั้น เป็นความคิดร่วมกันของปัญญาชนสยามในขณะนี้ อาทิ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เองก็ทรงคิดเช่นนั้นในจดหมายที่มีถึงนายและนางเอ็ดดี้แห่งเมืองนิวยอร์ก สหรัฐฯ, ดูสำเนาจดหมายภาษาอังกฤษถึง Mr. And Ms. Eddy of New York, United States, 13 November 1849, ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, 2521), p.11.

⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, น.100.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 101.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 101.

ศาสนาแม้ว่าจะไม่ใช่เป็นความรู้เกี่ยวกับธรรมแห่งการหลุดพ้นของจิตวิญญาณ แต่ก็ เป็นความรู้ที่ เหมือนกับความรู้ของนักคิดดาราศาสตร์สมัยใหม่มากกว่าความรู้ทางดาราศาสตร์ที่อยู่ในศาสนาอื่น อาทิ อิสลามและคริสต์เตียน.

นอกจากความรู้ในทางโลกย์จะถูกจับแยกออกมาจากความรู้ในทางศาสนาและแสดงให้เห็นถึงความเหนือกว่าของพุทธศาสนาในการอธิบายความรู้ในทางโลกย์แล้ว ความรู้ในทางธรรมในทางจิตวิญญาณที่น่าเสนอโดยมิชชันนารีฝรั่งก็ยิ่งถูกเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ตั้งคำถามและจัดการตัดสินในเชิงคุณค่าเสียใหม่ กล่าวคือตอบโต้ต่อข้อวิพากษ์พุทธศาสนาของมิชชันนารีที่เห็นว่าพุทธศาสนาไม่ใช่ศาสนาที่ "เที่ยงแท้" เหมือนคริสต์ศาสนาอย่างถึงรากถึงโคน.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เริ่มตั้งแต่งานเขียนของบาทหลวง [นิกายโรมันแคทอลิก] เรื่อง มหา กังวล ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ลงความเห็นว่าเป็น "ท่านบาทหลวงก็เปนกังวลอยู่แต่ที่จะสั่งสอนให้ได้ การของท่าน" เท่านั้น โดยที่เนื้อหาที่ยังถูกตั้งข้อสงสัยก็ยัง "ไม่เห็นแก่ไว้" อาทิ ในเมื่อพระผู้เป็นเจ้าทรงสร้างทุกสิ่งทุกอย่าง รวมทั้งได้สร้าง "คนที่ดีที่จะเกิดมาเป็นอาจารย์สอนศาสนาต่างๆ ปฏิญาณตัวว่า เปนพระเที่ยงแท้...อาจารย์เหล่านี้ก็จัดว่าเป็นสัตว์ของพระผู้สร้าง ทำไมพระจึงปล่อยให้เปนศาสนาขึ้น หลายอย่างหลายประการเล่า".⁸⁰ หลังจากนั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ยังได้หยิบงานเรื่อง หนังสือตราขู ทองซึ่งศาสนาพระพุทเจ้าแลพระเยซูคฤศเจ้าทั้งสองฝ่าย ใครจะมีน้ำหนักแก่กัน ใครจะวิเศษแก่กัน ของ "หมอยอนอเมริกัน" หรือจอห์น เทย์เลอร์ โจนส์ [John Taylor Jones] โดยเห็นว่าหนังสือของ โจนส์นั้นไม่ได้เป็นตราขูที่แท้เหมือนคำโฆษณา แต่เป็น "ตรา[ที่]เอียงอยู่ข้างหนึ่ง".⁸¹

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เล่าว่า ครั้งหนึ่ง "หมอกัสแวนด์" หรือแจสซี แคลเวล [Jessie Caswell] กล่าวกับตนว่า ถ้าคนหันมานับถือพุทธศาสนาทั้งโลกแล้ว "โลกย์ก็จะฉิบหายด้วยเหตุที่ไปบวชเสียหมด ก็จะไม่มียุชย์เป็นพินันต์ต่อไป".⁸² แคลเวลจึงเห็นว่าศาสนาพุทธนั้น "ไม่เปนศาสนาสั่งสอน คนทั่วโลกได้ ไม่เปนศาสนาเที่ยงแท้ได้".⁸³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้ว่า ศาสนาพุทธไม่เคย "ปฏิญาณ ว่าเป็นศาสนาของคนทั้งโลกย์ ท่าน[พุทธเจ้า]เปนแต่ผู้มาชี้หนทางที่จริงให้เดินเท่านั้น เปนความสว่าง ขึ้นคราวหนึ่งๆ..."⁸⁴ ดังนั้นการที่จะมากล่าวหาว่าศาสนาพุทธไม่สามารถเป็นศาสนาแห่งโลกได้นี้ เจ้า

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 108.

⁸¹ เรื่องเดียวกัน, น. 109; Alabaster แปลว่า "...his balance is very one-sided", Alabaster, The Modern Buddhist, p. 26.

⁸² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, น. 109.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, น. 109.

⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 109.

พระยาทิพากรวงศ์จึงเห็นว่าเป็นการกล่าวที่ “ไม่ถูกแก่ทางศาสนา”.⁸⁵ นอกจากนี้การที่ “หมอกิสลับ” หรือ ชาร์ลส์ กุตซาลฟ [Charles Gutzlaff] กล่าวว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นต้องการเพียงแต่ให้คนมาเคารพนับถือตนเอง และเป็นคำสั่งสอนที่ “มีแต่เข้าแก่ตัวเองไม่ให้ผู้ใดชมเชยตัวทั้งนั้น ไม่เห็นเป็นประโยชน์อะไร”⁸⁶ นั้น ก็ถูกเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ตั้งคำถามกลับว่าศาสนาคริสต์ก็สั่งสอนให้คนเคารพนับถือแต่พระเป็นเจ้า “ท่านองค์เดียวไม่ให้นับถือผู้อื่น” ไม่ใช่หรือ? พระนบีมุฮัมมัดก็สอนให้คนนับถือกราบไหว้แต่ “ท่านผู้หนึ่งผู้เดียว” และแม้ว่าผู้ผู้นั้นจะกระทำบาปกรรมหนักหนาสาหัสประการใด อาทิสังหารบิดามารดาของตนเองก็ตาม แต่ถ้าไปรับนับถือศาสนาอิสลามท่านแล้ว คนผู้นั้นก็ได้ขึ้นสวรรค์. ส่วนบุคคลผู้ใดถึงแม้ว่าจะกระทำทำดีอย่างไร แต่ถ้าไม่ยอมรับนับถือพระเป็นเจ้าของศาสนาอิสลามแล้ว คนผู้นั้นก็จะต้องไปตกนรกอยู่ไม่รู้สิ้นสุด. ยิ่งไปกว่านี้ ศาสนาอิสลามสอนว่าคนที่นับถือศาสนาอื่นเป็น “สัตว์ต่อศาสนาท่าน”, ดังนั้นถ้าผู้ใดสามารถทำลายล้างศาสนาอื่นได้ อาทิ ทำลายพระพุทธรูป พระวิหารเจดีย์วัดวาอารามศาลเจ้าศาลเทพารักษ์ ผู้ที่สามารถทำลายศาสนาอื่นได้เช่นนั้น “ก็มีบำเหน็จความชอบตายไปได้สวรรค์”.⁸⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ตั้งคำถามว่า คำสอนของศาสนาเช่นนี้

“ควรจะเชื่อนับถือได้หรือ [เพราะ] เหนื่อยว่าให้นับถือแต่ท่านผู้เดียว ไม่ให้นับถือผู้อื่น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าท่านไม่ให้กล่าวให้บุคคลไปเบียดเบียนศาสนาอื่นเลย มิให้ประพฤติเป็นพาล ท่านผู้ใดจิตเป็นพระเที่ยงแท้แล้วก็หาสั่งสอนให้เบียดเบียนผู้อื่นไม่ การที่เคารพกราบไหว้นั้น มนุษย์พวกใดนับถือศาสนาใด ข้าพเจ้าก็เห็นว่ากราบไหว้พระของตัวด้วยกันทุกชาติทุกภาษา หมอจะมาติเตียนว่า พระพุทธเจ้าสั่งสอนให้กราบไหว้แต่ท่านผู้เดียวนั้นไม่ถูก พระของใครๆ ก็กราบไหว้ ถ้าจะว่าที่จริงที่แท้ พระพุทธเจ้าท่านไม่ได้กล่าวเลยว่าจะไม่ได้นับถือแลกราบไหว้ท่านแล้วก็คงจะไปตกนรกหมด ไม่เหมือนศาสนาอื่นสั่งสอน...”⁸⁸

กุตซาลฟยอมรับว่าพระเจ้าผู้ทรงสร้างมนุษย์นั้น “จิตของท่านหนึ่งซาริศยาอยู่เป็นนิตย์ ที่จะไม่ให้บุคคลไปถือลัทธิศาสนาอื่น” และการที่พระองค์ปล่อยให้มนุษย์ไปนับถือศาสนาแตกต่างกันในปัจจุบันนั้น เป็นเพราะพระองค์ “เมตตากรุณาจะให้กลับใจเอง” เพราะถ้าพระองค์จะใช้อำนาจดลบันดาลใจให้มนุษย์

⁸⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 110.

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 110.

⁸⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 110-111.

⁸⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 111-112.

กลับใจด้วยอิทธิฤทธิ์นั้นก็จะมีคุณประโยชน์ต่อมนุษย์.⁸⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงถามว่า ถ้าพระเจ้าสร้างทุกสิ่งทุกอย่างแล้วทำไมพระองค์จึงสร้างให้มีหลายศาสนาขึ้น “ทำไมจึงสร้างพระเจ้าข้างไทย แลพระเจ้าข้างพราหมณ์แลพระเจ้าข้างแขก แลพระเจ้าข้างศาสนาอื่นๆ”⁹⁰ แล้วมาห้ามไม่ให้มนุษย์นับถือศาสนาอื่น. มนุษย์ที่นับถือศาสนาอื่น (ซึ่งพระเจ้าก็สร้างขึ้นมาเหมือนกัน) และไม่ได้นับถือศาสนาของ “ท่านผู้สร้าง” แล้วทำไมจึงต้องถูก “ปรับโทษให้ไปตกนรกเสีย ทำดังนี้ทำไม ถ้าจะเป็น ศาสนาเดียวกันจะมีดีหรือ มนุษย์จะได้ไปสวรรค์พร้อมกันทั้งสิ้น”.⁹¹

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงอภิปรายถึงความเห็นอันแตกต่างกันในทางศาสนาตามคำอธิบายของชาวมุสลิม [ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เข้าใจ] ว่าเมื่อพระ “อัลล้า” [Allah] โปรดให้นาบี [ศาสดาของศาสนาอิสลาม] ลงมาเกิดเป็นมนุษย์เพื่อสั่งสอนศาสนานั้น นาบีได้เปลี่ยนแปลงคำสอนศาสนาให้แปลกไปจาก “คำพระเจ้าบนสวรรค์”. พระเจ้าจึงต้องส่งนาบีคนอื่นๆ ลงมาเกิดเพื่อแก้ไขคำสอนของพระเจ้าให้ถูกต้อง, แต่นาบีเหล่านั้นก็ถูก “มาร” เข้าสิงในจิตใจแล้วทำให้ “สอนศาสนาผิดๆ กันไปหมด”. ในที่สุดพระเจ้าจึงต้องแบ่งภาคลงมาเกิดเป็น “ระสูหลุนหล่า” ที่ชาวมุสลิมนับถือกันจนถึงปัจจุบันว่าเป็นผู้ทำให้ “ศาสนาถูกต้องแน่แล้ว”.⁹²

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า แจสซี แคลเวลได้แก้คำวิจารณ์นั้นว่า พระยะโฮวาที่สร้างมนุษย์มานั้นก็ประสงค์จะให้มนุษย์นับถือศาสนาอย่างเดียวกัน แต่มนุษย์กลับถูก “มารผีปิศาจ” มาล่อลวงให้คิดว่าตัวเองเป็น “พระเจ้า” แล้วเที่ยวไปประกาศคำสอน “ให้ผิดคำพระไป”. เหตุผลที่ “มาร” ทำเช่นนั้นก็เพราะความกลัวว่าเหล่ามนุษย์จะขึ้นสวรรค์กันหมด “จึงเที่ยวล่อลวงมนุษย์ทั้งหลายจะมีให้รู้จักท่านผู้สร้าง จะได้ไปตกนรกอยู่ด้วยกันเป็นเพื่อนกันมากๆ”.⁹³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงถามแคลเวลว่า เทวดาของจีนมีตัวตนหรือไม่มีตัวตน. แคลเวลตอบว่า “ไม่มีเทวดา[จีน] ไม่เห็นตัวตน อยู่ที่ไหน ไม่มี มีแต่เทวดาคือทูตสวรรค์สำหรับใช้สรวลของพระยะโฮวาจำพวกหนึ่งเท่านั้น กับผีปิศาจที่พระสถาปมาให้เป็นมารมาล่อลวงให้คนเชื่อนับถือเท่านั้น”.⁹⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงถามต่อไปว่า แล้วพระยะโฮวามีตัวตนหรือไม่มีตัวตน, แคลเวลกล่าวว่า พระยะโฮวา “มีแน่แท้ทีเดียว”.⁹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึง

⁸⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 112.

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 112.

⁹¹ เรื่องเดียวกัน, น. 112.

⁹² เรื่องเดียวกัน, น. 112-113.

⁹³ เรื่องเดียวกัน, น. 113.

⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 113.

⁹⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 114.

ถามกลับว่า ทำไมเมื่อกล่าวถึงเวทดาของจีนเห็นว่าไม่มีตัวตนเพราะไม่เคยมีคนเห็น แต่ครั้งพระยะโฮวากลับเห็นว่ามีตัวตนทั้งๆ ที่ “พระยะโฮวาก็ไม่ได้เห็นตัวท่านเหมือนกัน”.⁹⁶ แคลเวลตอบว่า มนุษย์ไม่เคยเห็นตัวตนของพระเจ้าก็จริง แต่สรรพสิ่งบนโลกนี้เป็นสิ่งสร้างของพระเจ้า. สรรพสิ่งเหล่านี้ถ้าไม่มีเจ้าของจะเกิดขึ้น “เป็นเอง” ได้หรือ?⁹⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงได้กลับว่า ความเชื่อเช่นนั้นก็เกิดขึ้นโดยที่ยังไม่เคยมีมนุษย์คนใดได้เคยเห็นตัวตนของพระเจ้า แต่ความเชื่อเรื่องพระเจ้าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่งบนโลกนั้นเป็นความเชื่อที่ “คนโบราณคิดเอาเอง”,⁹⁸ และเสนอความเห็นที่ สรรพสิ่งบนโลกนี้ “เป็นของเกิดด้วยธรรมชาติโลกนิยมขึ้นเอง” ไม่ใช่หรือ? แคลเวลเถียงกลับว่า สรรพสิ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองไม่ได้. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพระเจ้ายกสร้าง “นิว” ขึ้นในท้องมนุษย์ด้วย และการสร้างก่อนนิวขึ้นในตัวมนุษย์ก็คงเป็นการลงโทษต่อการกระทำความผิดของมนุษย์. ถ้าเป็นเช่นนั้น การที่ “หมอม[ิชชันนารี]” เป็นสาวกของพระเจ้ามาผ่าตัดเอาก่อนนิวออกไปทำให้มนุษย์หายจากโรคจะไม่เป็นการกระทำที่ผิดต่อความประสงค์ของพระเจ้าหรือ เพราะพระเจ้าประสงค์จะให้มนุษย์ผู้นั้นตาย ดังนั้นการที่มิชชันนารีกลับมารักษาให้หายเสียจะเป็นการกระทำที่ “มิเป็นการชดรับสิ่งไปหรือ[?]”.⁹⁹ แคลเวลโกรธมาก และกล่าวว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็น “บุคคลสอนยาก” แล้วแคลเวลก็จากไป.

หลังจากนั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็เปิดประเด็นในเรื่องการเปรียบเทียบในเชิงคุณค่า ความเหนือกว่าความด้อยกว่าระหว่างศาสนาที่แหลมคมมากขึ้น โดยเริ่มจากคำกล่าวของกุตซาลาฟที่ว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปตั้งนานแล้ว ดังนั้นการทำบุญการเคารพบูชาพระองค์จึงเป็นการกระทำที่สูญเปล่าไร้ผล “ด้วยไม่มีผู้เป็นใหญ่ที่จะได้บำเหน็จของท่าน” แต่ศาสนาคริสต์นั้นมีพระเจ้าและพระเยซูคอยประทานความดีความชอบเป็นรางวัลให้. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า ศาสนาพุทธไม่ได้สอนให้คนปฏิบัติตามแล้วจะได้มีคนคอยให้ความดีความชอบเป็นรางวัลตอบแทน, แต่ถ้าผู้ใดจะปฏิบัติตาม “ก็เป็นความชอบของผู้นั่นเอง...เป็นยุติธรรมบังเกิดด้วยกุศลจิตระของบุคคลนั่นเอง กุศลจิตระนั้นเป็นผู้ประทานบำเหน็จความชอบให้ดีแล้วชั่ว ผู้ใดทำดีก็ได้ดีผู้ใดทำชั่วก็ได้ชั่ว”.¹⁰⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ก็ได้ย้อนถามกุตซาลาฟกลับว่าการที่ชาวคริสต์สรรเสริญอันวอนพระเป็นเจ้า “ก็ไม่เห็นได้ความอะไรวิเศษกว่าคนที่เขาไม่ได้นับถือสักสิ่งหนึ่งก็ไม่มีเลย ตายก็เหมือนกัน ชะราใช้เจ็บก็เหมือน

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 114.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 114.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 114; เน้นโดยผู้อ้าง.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 114-115.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 116.

กัน ทุกขโทมนัสก็เหมือนกัน หมอจะว่าวิเศษกว่าศาสนาอื่นๆ อย่างไรได้".¹⁰¹ นอกจากนี้ข้ออ้างที่ว่า เมื่อมนุษย์ได้รับศีล "บัพติศมา" [baptism] แล้วก็จะได้พ้นจากคำสาปแช่งที่พระเจ้าสาปไว้กับอาดัม [คือบาปกำเนิดในความคิดของคริสต์ศาสนา] นั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์โต้แย้งว่า "ก็ทุกวันนี้เห็นคนที่ได้รับศีลบัพติศมาแล้วก็ไม่พ้นบาปคำแช่ง ซึ่งติดมาแต่บิดามารดาเดิม".¹⁰² กุตชลาฟตอบว่า "ศีลบัพติศมาล้างบาปนั้นจะให้คุณได้ก็แต่เมื่อตายไปได้สวรรค์เที่ยงแท้ คนที่ไม่ได้รับศีลล้างบาปนั้นตายไปก็ตกนรกเที่ยงแท้"¹⁰³ และกล่าวว่าคำสวดอ้อนวอนของชาวคริสต์นั้นพระเจ้าก็ได้โปรดตามความปรารถนาบ้าง ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวยุโรปและชาวอเมริกันมีวิชาการช่างประเสริฐสามารถคิดค้นทำเรือกลไฟ รถกลไฟ สาย "เตลิกกราฟ" ตลอดจนเครื่องมืออาวุธปืนนั้นก็สามารถทำได้ "วิเศษกว่ามนุษย์ทั้งโลกย์",¹⁰⁴ และได้สวนกลับมาว่า "ทุกวันนี้ประเทศใดที่ไม่ได้ถือพระเยซูฤคฤคเจ้าก็ไปไม่ไช่หรือ จะว่าไม่เหมือนประจักษ์อย่างไรได้".¹⁰⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์อธิบายว่า คำถามที่ว่ามนุษย์ทุกวันนี้ก็มีความทุกข์เหมือนกันทั้งโลก "ไม่วิเศษกว่ากันสิ่งไรเลย" นั้นกุตชลาฟไม่ได้แก้ให้กระจ่างเลย แต่กลับหันไปใช้ "การที่บ้านเมืองแผ่นดินเขาเจริญด้วยวิชาความรู้" มาอ้าง. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มีความเห็นว่า การที่ชาวตะวันตกมีความก้าวหน้าทางความรู้เทคโนโลยีนั้น

"การเรื่องนี้พระเจ้าประทานสติปัญญาให้แก่ชาวยุโรปจริงหรือไม่ก็ไม่รู้ไม่มีผู้ใดเห็น แลท่านที่ไม่ได้ถือศาสนาพระเจ้าผู้สร้างแผ่นดินแต่[อาศัยอยู่]เฉยๆ อยู่ในแผ่นดินยุโรปแผ่นดินนั้นท่านนั้นก็มิละสติปัญญาถูกซึ่งกว้างขวาง คิดการช่างแลคิดจัดการบ้านเมืองให้ดีขึ้นก็เป็นหลายนาย, ก็ท่านเหล่านั้นไม่ได้ถือปฏิบัติเคร่งครัด ทำไมพระเจ้าได้ประทานสติปัญญาเหมือนกับผู้ที่นับถือด้วยแล้ว จะว่าดังนี้ก็เป็ทางไกล จะว่าแต่ที่เห็นใกล้ๆ พวกไทยมอญพม่าจีนญวนลาวเขมรที่เข้ารีตถือศาสนาพระคฤศโตเจ้าเคร่งครัดปฏิบัติแข็งแรงยิ่งกว่าชาวยุโรปที่เข้ามาอยู่ ณ กรุงพมหนานครนั้นอีก ทำไมพระเจ้าผู้เป็นเจ้าที่เที่ยงแท้จึงไม่ประทานความชอบแลสติปัญญาแก่คนเหล่านั้น ให้มีความวิเศษกว่าคนที่เขาไม่ได้เข้ารีตนั้นแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าคนที่เขาไม่ได้เข้ารีต เขาก็ยังมีทรัพย์สินเงินทอง มีความสุขความสบายมาก ก็คนที่เข้ารีตนั้นมีแต่เป็นหนี้เป็นทาสเขามากกว่าคนที่ไม่ได้เป็นหนี้เขา พวกเข้ารีตที่มีอยู่ในประเทศสยามนี้ก็มาก ไม่เห็นผู้ใดมีความเจริญมั่งมี

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, น. 116-117.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, น. 117.

¹⁰³ เรื่องเดียวกัน, น. 117.

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 118.

¹⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 118.

จนมีชื่อเสียงขึ้นก็ไม่มีแต่สักคนหนึ่ง คนเหล่านี้สวดอ้อนวอนขอพระเจ้าเป็นเจ้าอยู่เสมอเป็นนิตย์ ก็ไม่เห็นได้สิ่งใดตามความปรารถนา"¹⁰⁶

และถามกุตซาลาฟกลับว่าทำไมในเมื่อพระเจ้าได้สร้างมนุษย์ขึ้นมาแล้วไม่ดลบันดาลใจให้มนุษย์นับถือ แต่พระองค์แต่ผู้เดียว "ถือศาสนาของท่านผู้สร้างที่เที่ยงแท้แต่อย่างเดียว" แต่พระองค์กลับปล่อยให้มนุษย์ไปนับถือศาสนาอื่นๆ จนเมื่อมนุษย์ต้องตายลงแล้วยังไป "ปรับโทษให้ไปตกนรกเสียหมด" โดยมีแต่ผู้ที่นับถือพระเจ้าเท่านั้นที่ได้ขึ้นสวรรค์.¹⁰⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงสรุปว่า การกระทำเช่นนี้ของพระเจ้าเป็นการขาดความเมตตากรุณาต่อมนุษย์ และนำไปสู่การปฏิเสธว่าพระเจ้าไม่มีตัวตนอยู่จริง เพราะถ้าพระเจ้านั้นมีตัวตนอยู่และได้สร้างมนุษย์ขึ้นมาจริง พระองค์ก็จะต้องมีความเมตตากรุณาต่อมนุษย์อันเป็นสิ่งสร้างของพระองค์มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันทุกคน คือพระองค์จะต้อง "มีความเมตตากรุณาทั่วไปไม่มีความลำเอียง".¹⁰⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า "ถ้าการเห็นประจักษ์จริง" [คือ การที่พระองค์ทรงรักสิ่งสร้างของพระองค์เสมอกันโดยไม่มีความลำเอียง] ตนจึงจะเห็นด้วยว่าพระเจ้านั้นมีตัวตนจริง และสรรพสิ่งบนโลกนี้ล้วนเป็นสิ่งที่ "พระสร้างมาโดยแท้", แต่ที่เกิดขึ้นก็คือพระเจ้าไม่น่าจะมีตัวจริง เพราะพระองค์เห็นการสร้างของพระองค์ "เปน[การ]ปั้นตุกตาเล่น".¹⁰⁹ การที่กุตซาลาฟอ้างว่าถ้าบุคคลใดหันมานับถือศาสนาคริสต์แล้ว "ก็จะพ้นโทษบาปของอาดัม[Adam]พ่อแม่เดิม" [คือบาปกำเนิด]นั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่าคนที่นับถือคริสต์ศาสนา "ไม่พ้นโทษสิ่งไรเลย ออกลูกก็เหมือนกัน ทารกตายก็เหมือนกัน เจ็บไข้ตายก็เหมือนกันกับคนที่เขาไม่ถือ".¹¹⁰ กุตซาลาฟจึงกล่าวว่าการพูดกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้นก็เหมือนกับการ "พูดกับพาลสั่งสอนยากเสียเวลา"¹¹¹ แล้วจากไป.

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้แสดงให้เห็นถึงข้ออ้างต่างๆ ที่ศาสนาคริสต์ใช้นั้นมี "ปัญหา" ในทางตรรกะในเรื่องการดำรงอยู่ของพระเจ้าของคริสต์ศาสนา. ตรรกะแบบนี้สร้างขึ้นจากมิชชันนารีเอง ทำให้คริสต์ศาสนาถูกมองว่ามีข้อบกพร่องและมีคุณค่าน้อยลงในการที่จะอ้างว่า คริสต์ศาสนาเป็นศาสนาที่แท้เหนือศาสนาอื่นๆ ในโลก. หลังจากนั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์จึงได้อภิปรายถึงเรื่องศาสนาต่างๆ

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 118-119; เน้นโดยผู้อ้าง. ดูเปรียบเทียบกับบทความเรื่อง "การที่ท่านแก้ด้วยศาสนา" ในภาคผนวก จ.

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 120.

¹⁰⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 120.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 120.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 122.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, น. 122.

ในโลก กล่าวคือ 1) ศาสนา "อิศวรนารายณ์", 2) ศาสนาพุทธ, 3) ศาสนาคริสต์, และ 4) ศาสนาอิสลาม ของ "นาบีมะหมัดที่แขกเรียกว่าระสุนหล่า". แต่การที่จะตัดสินใจว่า "ศาสนาใดผิด ศาสนาใดถูก เป็นศาสนาที่เที่ยงแท้จะเป็นที่พึ่งแก่ตนไปในประะโลกย์เบื้องหน้า" นั้น เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ลงความเห็นว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่จะต้องให้มนุษย์แต่ละคน "ตริตrongดูเกิด ตามแต่ปัญญาที่จะเห็นจริง"¹¹² เพราะคิดว่าความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้ "เป็นคำหุงเถียงกันอยู่ ผู้ใดถือศาสนาใดก็ว่าสิ่งนั้นถูก จนชั้นแต่[คนชาติ]ข้าทีสุด มนุษย์อย่างต่ำ ที่เขาถือมีเขาก็ว่ามีเป็นที่พึ่งได้ ผู้ใดจะไปสั่งสอนให้เขาทิ้งลัทธิของเขาๆ ก็ไม่ยอม".¹¹³ ในความเห็นของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้น มนุษย์แต่ละคนในแต่ละสังคมต่างก็มีความเชื่อของตนอยู่ "เป็นทฤฎีเดิมของมนุษย์ จะละทฤฎีมานะเดิมนั้นโดยยาก"¹¹⁴ เพราะสิ่งต่างๆ นั้น "ลงใจชอบใจมานาน คุนใจเสียอย่างนั้นเป็นถูกเป็นจริงตั้งคนในประเทศทั้งปวง เห็นว่าเครื่องประดับของตัวงามเสียของตัวเพราะกว่าประเทศอื่น".¹¹⁵ ความคิดที่ว่าความเชื่อของตัวเองและจริงแท้กว่าคนอื่นนั้น เป็นปรกตวิสัยประการหนึ่งของมนุษย์ในสายตาของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เพราะแม้แต่ในศาสนาคริสต์เองก็สามารถแบ่งออกได้ถึง 3 ลัทธิ คือ 1) ลัทธิ "รอมแมนกตอลิก" [Roman Catholic], 2) ลัทธิคริสเตียน, 3) ลัทธิ "โมเมล" [Mormon] ซึ่งแต่ละลัทธิต่างก็พากัน "ติกันว่าถืออย่างนั้นไม่ถูก ถืออย่างนี้ถูกจะได้ขึ้นสวรรค์".¹¹⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า เฉพาะแต่ในศาสนาเดียวกันก็ยิ่งเถียงกันได้ไม่จบสิ้น จนตนไม่สามารถเข้าใจได้ว่าการนับถือภิกษุใดจึงจะถูกต้อง เพราะ "ถ้าจะถือพวกนั้น พวกนี้ก็คิดว่าคงจะไปตกรนกร ถ้าจะถือพวกนี้พวกนั้นก็คิดว่าคงจะไปตกรนกร ไม่มีผู้ตัดสิน จะไปเข้ารีตด้วยอย่างไรได้".¹¹⁷ ส่วนศาสนาอิสลามนั้นแบ่งออกเป็น 2 พวก คือ "แขกสุนนี่" และ "แขกมหัน" [หมายถึงนิกายชีอะห์]¹¹⁸, พวกสุนนี่ไม่นับถือ "เล่นเจ้าเซน[ผู้นำคนสำคัญคนหนึ่งของนิกายชีอะห์]"¹¹⁹ [เพราะ]เขาถือว่าเขาเจ้านายมาทำประจานเปนบาป ก็พวกสุนนี่นั้นเขาถือเอาฮ้านหล่าหุดฮ้านหล่า คือ พระบนสวรรค์...[ทั้งพวก]เจ้าเซนแลพวกสุนนี่ถือว่าไปเมืองเมกกะได้เปนหะยีแล้วก็ได้ไปสวรรค์เที่ยงแท้

¹¹² เรื่องเดียวกัน, น. 145.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, น. 145; เน้นโดยผู้อ้าง.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 145-146.

¹¹⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 149.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 130.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 130.

¹¹⁸ น่าจะหมายถึงนิกายชีอะห์.

¹¹⁹ คือการฉลองแสดงความเคารพต่ออิหม่าม "มะหุเซน" ด้วยการกรีดเลือดบนหัว เดินตบokraร้องแข่งพวกศัตรู, ดูเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, น. 137.

ถึงจะทำบาปกรรมอย่างไรก็ไม่ตกนรกเลย..."¹²⁰ ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบศาสนาเหล่านี้กับศาสนาพุทธในสายตาของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์แล้ว ศาสนาที่น่าจะดีกว่า เหนือกว่า คือศาสนาพุทธ เพราะศาสนาพุทธเพียงแค่อสอนให้มนุษย์รักษาศีลทำทาน "ตั้งอยู่ในสุจริตธรรมให้มากๆ ได้ในสันดานแล้ว ก็คงเอาตัวรอดไปสวรรค์ได้ ในศาสนานี้ไม่ต้องทุ้มเถียงอะไรกันเลย".¹²¹ ศาสนาพุทธจึงถูกมองว่าเป็นสิ่งที่เหนือกว่าและเที่ยงแท้กว่า, เพราะการจะเข้านับถือพุทธศาสนานั้นก็เกิดจากการที่ได้ฟังคำสั่งสอนแล้ว "มีความเลื่อมใสด้วยเหตจริงในน้ำใจว่า รูปแลนามเปนของไม่เที่ยง ย่อมแปรปรวนทุกซิบไป สิ่งไรจะช่วย ก็ช่วยไม่ได้ การตีแลการชัวก็เปนเพราะกุศลเท่านั้น เหนดงนี้ก็ไปเข้าสาคนากมี"¹²² เพราะศาสนาพุทธไม่บีบบังคับให้คนต้องมาเชื่อถือ (ในทัศนะของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์), สอนไม่ให้คนเชื่อในสิ่งที่ได้ยินมา ในคำโบราณ ในคำเล่าลือ ในตำรา ในการนึกขึ้นมาเอง ในการคาดคะเน ในการพูดของคนทีเห็นว่ามีชื่อเสียง ในการพูดที่อ้างครูอาจารย์,¹²³ และยังสอนให้คนเชื่อถือในความคิดด้วยเหตุผลของตนเอง โดยการยกวจนะของพุทธเจ้าที่ว่า "ท่านทั้งหลายพึงรู้เอาเองเถิดว่า สิ่งนี้เป็นของดี สิ่งนี้เป็นของไม่มีโทษ สิ่งนั้นนักราชสรรเสริญ สิ่งนี้ถือเข้าแล้วเปนประโยชน์เกื้อกูลแลเปนเหตุจะให้มีความสุข".¹²⁴

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จบการอภิปรายในเรื่องศาสนาเปรียบเทียบของตนลงด้วยการสรุปว่าศาสนาในโลกนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 อย่างเท่านั้น คือ "ศาสนาพหรมมัณญง์" และ "สามัญญง์". ศาสนา "พหรมมัณญง์" คือศาสนาของคนที "ร้องเรียกร้องหาให้พระพหรมพระคินทร์พระผู้สร้างช่วยฤาเทวาช่วย ฤาผู้ศักดิ์สิทธิ์ช่วย ฤาผู้มีฤทธิช่วย ฤาให้ผีช่วย ฤาเรียกให้บิดามารดาช่วย". ส่วนศาสนาอีกประเภทหนึ่งคือศาสนาของคนทีเชื่อถือว่า "กรรมของตนเป็นที่พึ่งแก่ตน จะดีชั่วก็เพราะกรรมอุปถัมภ์ กุศลากุศลเป็นผู้ตกแต่งสังขาร" และเมื่อคิดเช่นนี้แล้ว "ก็มีได้ร้องเรียกร้องหาให้ท่านผู้ใดช่วย มัทยัด [มัทยัสถ์] เปนอุเบกขานึงๆ อยู่ อีกจำพวกหนึ่งทีถือว่าตายแล้วสูญไปไม่มีผู้สร้างผู้ตกแต่งอาตมา มนุษย์พวกนี้ก็ไม่ร้องเรียกร้องหาให้ท่านผู้ใดช่วย เพิกเฉยอยู่", คนทีคิดและนับถือศาสนาทีเชื่อเช่นนี้เรียกว่าคนทีเชื่อถือในศาสนาแบบ "สามัญญง์".¹²⁵ ดังนั้นในสายตาของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์นั้น บรรดาศาสนาทีมีในโลกนี้แบ่งออกได้เป็นเพียง 2 ประเภทเท่านั้น คือ "ร้องเรียกร้องหาให้ช่วย" กับศาสนาที

¹²⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 138.

¹²¹ เรื่องเดียวกัน, น. 130.

¹²² เรื่องเดียวกัน, น. 146.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, น. 148-150.

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 151.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 155-156.

“ไม่ร้องเรียกกร้องหาให้ผู้ใดช่วย”,¹²⁶ และเห็นได้อย่างชัดเจนว่าได้จัดให้ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาประเภทที่เรียกร้องความช่วยเหลือจากผู้เจ้า ซึ่งย่อมแตกต่างกับศาสนาพุทธที่เป็นศาสนาที่เรียกร้องให้มนุษย์ช่วยเหลือตนเอง ดังที่เฮนรี อลาบาสเตอร์ [Henry Alabaster] ได้สรุปความคิดของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ไว้อย่างคมคายว่า “ชาวพุทธสมัยใหม่” [คือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์] คิดว่า “ศาสนา คือ ศาสตร์แห่งมนุษย์, ไม่ใช่การเผยแสดงของพระเจ้า”.¹²⁷

ในการส่งท้ายของ หนังสือแสดงกิจจานุกิจ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวว่า หนังสือแสดงกิจจานุกิจ กล่าวถึงเนื้อหาที่สำคัญ 2 ส่วน คือส่วนที่ “ว่าด้วยโอกาสโลกย์คือดินฟ้าอากาศ และสิ่งของที่มีอยู่ในโลกย์” และส่วนที่ “ว่าด้วยศาสนาต่างๆ”. ความรู้ที่ตนนำมาเขียนนั้นได้มาจากการ “เห็นแก่ตาบ้าง ได้ฟังต่อหูบ้าง ได้เรียนศึกษามาแต่ท่านผู้รู้บ้าง ได้รู้ตามตำราในประเทศนี้บ้าง แลต่างประเทศบ้าง ได้ตฤณิกเอาเอง เห็นดีเห็นชอบตามความตฤณบ้าง”, และเห็นว่าเป็นความรู้ที่จะมี “ประโยชน์ที่จะได้เห็นจริง”.¹²⁸ ความรู้ในเรื่องทางโลกย์นี้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า ตนเขียนขึ้นเพื่อจะได้เป็นเครื่องเตือนใจให้ฉลาดรู้เท่าทันในเรื่องโลกและสรรพสิ่งที่มีอยู่บนโลก, และเห็นว่าความรู้ที่ตนอภิปรายบางเรื่องอาจจะมีความรู้ที่ไม่ถูกต้องหรือ “ไม่จริง” แต่ก็ยังหวังว่าจะให้เป็น “เครื่องเตือนใจท่านผู้อ่าน ท่านผู้ฟังให้ แสวงหาข้อความที่จริงที่ถูกต้องต่อไป”,¹²⁹ เพราะตนคิดว่า หนังสือตำหรับตำราในสยามนั้นมีน้อย, และส่วนมากก็เป็นเรื่องประโลมโลกย์หรือตำรานำพาให้ผู้อ่านหลงทางเสียมากกว่านำพาให้ผู้อ่านฉลาด. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า “...คนบางจำพวกในประเทศนี้ จิตจางต่อศาสนาไม่ว่าใครจะแสวงหาความจริง”¹³⁰ ซึ่งเป็นเรื่องที่น่าอดสูเมื่อเปรียบเทียบกับ “คนต่างประเทศ” ที่มีความอุตสาหะสั่งสอนวิชาความรู้กัน, ตนจึงเขียน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ด้วย “ความปรารถนาจะให้คนที่ไม่รู้ในทางศาสนานั้นรู้ขึ้นจะไม่ต้องอดสูแก่ผู้ที่เขาผู้นั้น”.¹³¹

เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของตนจะมีประโยชน์ถึง 3 ประการ กล่าวคือ 1) ความรู้ในเรื่องศาสนานั้นเป็นเรื่องใหญ่มาก เพราะเป็นเรื่องที่จะอยู่กับมนุษย์ไปจนวันตาย และจะต้องเอาเป็น “ที่พึ่งไปจนถึงโลกย์นี้”. ศาสนาเองก็มีอยู่หลายศาสนา, คนที่นับถือศาสนาต่างๆ

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 156.

¹²⁷ อลาบาสเตอร์กล่าวว่า “The ‘Modern Buddhist’ assumes religion to be the science of Man, and not the revelation of God,” ดู Henry Alabaster, *The Wheel of the Law* (London: Trubner, 1871), p. xvi.

¹²⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ, น. 245; เน้นโดยผู้อ้าง.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, น. 245; เน้นโดยผู้อ้าง.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, น. 246; เน้นโดยผู้อ้าง.

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, น. 246; เน้นโดยผู้อ้าง.

ก็มีจำนวนมาก และแต่ละคนก็คิดเข้าใจว่าศาสนาของตนเอง “ดีกว่าศาสนาอื่นๆ ไม่คิดสืบเสาะว่า ศาสนาไหนจะดีจะแยบคายบ้าง...”¹³² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่าการศึกษาที่ตนเขียน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ขึ้นมาก็เพื่อ

“ปรารถนาจะให้ท่านทั้งปวงที่สงสัยในพุทธศาสนาอยู่ในใจนั้น สันตยาเปิดหูตฤกตรองในทางศาสนา คำสั่งสอนของตัวที่ถืออยู่ ฤาของผู้อื่นจะมีความวิเศษที่ไว้ใจแก่ตนอย่างไรบ้าง ถ้าเห็นดีแล้วจะได้ถือเอาเป็นที่พึ่งไปจนวันตาย จะไม่ได้ตื่นนิยามการโลกย์ต่างๆ ที่ได้รู้ได้เห็น [มาก] ขึ้นทุก ๆ ปี ที่ผิดทางศาสนา ว่าคนจำพวกนี้มีสติปัญญาจะคิดการสิ่งใดก็คิดได้ตลอด ก็ศาสนาที่เขาถืออยู่ เขามีคิดเห็นดีแล้วฤา เขาก็ถือเอาเป็นที่พึ่ง ถ้าผู้ใดคิดตั้งนี้เป็นการคิดผิด ด้วยการโลกย์กับการศาสนาไม่เหมือนกัน ถ้าตั้งใจให้เป็นตราขเลือกเก็บเอาแต่ที่เป็นของจริงของแท้ที่มีความเย็นใจประการใดมาซึ่งสอบสวน ดังนี้เป็นความประสงค์อย่างประเสริฐ”¹³³

2) การคิดผิดเห็นผิดเป็นมิจฉาภิษฐินั้นถือเป็นเรื่องสำคัญ โดยเฉพาะเรื่องการศึกษา เพราะ “ศาสนาที่จริงที่แท้มีอยู่อย่างไร ไม่เห็นตามจริงตามแท้ เห็นไปอย่างไรก็จะถืออย่างนั้นก็ชื่อว่าเปนความเห็นผิดเปนทฤฐิอย่างหนึ่ง”¹³⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า การเป็นมิจฉาภิษฐิในเรื่องศาสนานี้ “บางทฤฐิก็ร้ายกาศ ภาไปอบายได้บ้าง บางทฤฐิก็ห้ามกั้นกศลธรรมอย่างใหญ่มิให้เกิดขึ้นได้ ทฤฐิความเห็นในข้างที่จะไปข้างโลกย์น่านี้สำคัญนัก ถ้าเห็นถูกก็ไปถูกถ้าเห็นผิดก็ไปผิด”¹³⁵ ตนจึงปรารถนาจะให้คนทั้งหลายได้แสวงหา “ความที่ถูกหนทางที่จะไปในประะโลกย์น่าประฏิบัติไม่ให้ผิดให้ได้รับความชื่นใจทั้งสองอย่าง”¹³⁶ กล่าวคือถ้าหากโลกหน้ามีอยู่จริง มนุษย์ตายแล้วกลับมาเกิดอีกก็จะได้ไปเกิดในโลกหน้าอย่างมีความสุข, แต่ถ้าโลกหน้าไม่มี คือตายแล้วก็สูญ ก็มีความสุขกับการทำความดีในโลกนี้ เพราะการมีชีวิตที่ดำเนินแม้กระทั่งนักปราชญ์ก็ไม่อาจติเตียนได้.

และในประโยชน์ข้อที่ 3 นั้นได้แสดงให้เห็นได้ชัดถึงเป้าหมายที่แท้จริงของการเขียน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวคือเพื่อตอบโต้กับวาทกรรมคำสอนของศาสนาคริสต์ในเรื่องพระเจ้าเป็นผู้สร้าง [Creator]. เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า มนุษย์ที่ตายแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์

¹³² เรื่องเดียวกัน, น. 246.

¹³³ เรื่องเดียวกัน, น. 246-247.

¹³⁴ เรื่องเดียวกัน, น. 247.

¹³⁵ เรื่องเดียวกัน, น. 247.

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, น. 248.

นั้นก่อนจะตายก็ได้ทำความชั่วเหมือนกัน เมื่อได้ขึ้นสวรรค์ไปแล้วความชั่วเหล่านั้นจะหายไปไหน หรือจะให้พระเจ้า "ผู้รับความชั่ว คือรับบาปนั้นไว้เสียหมด ให้เหลือแต่บุญ". การที่พระเจ้ารับบาปให้คนที่ จะขึ้นสวรรค์ทั้งหมดนั้นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่าจะไม่เป็นการกระทำที่ "ขาดเมตตาจิต" หรือ เพราะคนที่ต้องไปตกนรกนั้น "ไม่มีผู้ใดรับบาป แลความดีกุศลบุญเขาทำไว้ก็มี ก็ความดีจะให้ของ เขาสูญเสียไปเสียไหนเล่าจึงไม่ให้เขาพ้นทุกข์".¹³⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องที่จะ ต้องตรึงตรอง "ให้เหน็จจริงในใจก่อน", เพราะ "ท่านผู้รับบาปก็ไม่เหน็ดเหนื่อยตัวว่าท่านอยู่ที่ไหน เป็น แต่คำไปราณกล่าวต่อๆ กันมา ถ้าไม่มีผู้รับบาปเหมือนยังว่า จะมิเสียไปฤา". เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ วิพากษ์วิจารณ์ว่า การเชื่อ[ถึงการดำรงอยู่ของพระเจ้า]เช่นนั้นเปรียบเสมือนการ "ยืมจมูกของท่านผู้อื่น มาหายใจ" และกล่าวขอให้ผู้อ่านตรึงตรองให้รอบคอบ "ให้ดี" ว่าสิ่งใดจะเป็นประโยชน์และเป็นที่ยิ่ง ของตัวเองได้ จะได้นำไปปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสมเพื่อเตรียมตัว "ไปในปะระโลกย์เบื้องหน้า".¹³⁸

แม้ว่าจะไม่ได้ประกาศออกไปอย่างชัดเจนถึงเป้าหมายของการถกเถียงข้างต้นนี้ แต่ก็เป็นสิ่งที่ เข้าใจได้ไม่ยากว่า เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กำลังวิพากษ์วิจารณ์และปฏิเสธคำสอนในทางธรรมของ คริสต์ศาสนา และในขณะเดียวกันก็ได้แสดงให้เห็นถึงความเหน็ดเหนื่อย และเป็นทางที่ถูกต้องกว่า สำหรับการใช้ชีวิตในทางธรรมของมนุษย์. ไม่มีที่แห่งใดเลยใน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ จะปฏิเสธถึง ความรู้ในทางโลกย์ แต่ตลอดเวลาคือการแยกให้เห็นว่าความรู้ในทางโลกย์ อาทิ ความเจริญทางด้าน เทคโนโลยี เป็นความรู้ที่แยกออกจากความรู้ที่อยู่ในคริสต์ศาสนา และยังได้แสดงให้เห็นอีกด้วยว่า ความรู้ในพุทธศาสนาต่างหากที่สอดคล้องไปด้วยกันกับความรู้สมัยใหม่ของตะวันตก ไม่ใช่คริสต์ ศาสนาที่สอนความรู้ที่ค้นหาความจริงไม่ได้ อาทิการไม่สามารถพิสูจน์ได้ถึงการดำรงอยู่ของพระเจ้า.

การแยกความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ออกจากความรู้ในทางจิตวิญญาณออกจากกัน และ แยกรับแยกปฏิเสธนี้ถือได้ว่าเป็นลักษณะร่วมกันของปัญญาชนสยามในช่วงของการเปลี่ยนแปลงและ ปรับตัวจาก "สยามเก่า" มาสู่ "สยามใหม่" อาทิทัศนะในการมองความรู้และเทคโนโลยีกับความรู้ใน ทางธรรม ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมัยที่ยังทรงเป็นวชิรญาณภิษุ. ในจดหมาย ภาษาอังกฤษ ที่พระองค์ทรงเขียนถึงนายและนางเอ็ดดี้ ซึ่งเป็นตัวแทนซื้อขายสินค้าของพระองค์ในกรุง นิวยอร์กนั้นได้กล่าวถึงการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ของมิชชันนารี ว่าเป็นมรดกตกทอดมาตั้งแต่ "สมัยของ

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน, น. 248-249.

¹³⁸ เรื่องเดียวกัน, น. 249.

โคลัมบัส",¹³⁹ แต่ "คนฉลาด" (the wiseman) เช่นพระองค์และผู้มีความรู้คนอื่นๆ ต่างก็ทราบเป็นอย่างดีว่าศาสนาคริสต์นั้นเป็นเพียงความเชื่อมงายต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ (ancient superstition) ของชาวยิว ซึ่งเป็นคนที่เกือบจะเรียกได้ว่าเป็นพวก "ป่าเถื่อน" (พระองค์ใช้คำว่า "barbarious") และต่อมาคริสต์ศาสนาได้ถูกนำเข้ามาเผยแพร่ในทวีปยุโรป จนทำให้ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาที่ได้รับการเคารพนับถือมาเป็นเวลานานจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ก่อนหน้าที่ **"แสงสว่างของความรู้ "ที่ปราศจากข้อกังขา" ของวิทยาศาสตร์อันแสนจะมหัศจรรย์"** (lights of undoubtable knowledge of wonderful sciences) จะรุ่งโรจน์ขึ้นมาในยุโรป.¹⁴⁰ การนับถือศาสนาคริสต์ของชาวยุโรปในความเห็นของพระองค์ จึงเป็นคนละเรื่องกับพัฒนาการของความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นในยุโรปในเวลาต่อมา, และยังสอนนัยยะว่าถ้าหากความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เกิดได้รับการพัฒนาขึ้นในยุโรปก่อนหน้าที่ศาสนาคริสต์จะถูกนำเข้ามาเผยแพร่ ก็อาจเป็นไปได้ว่าคริสต์ศาสนาก็คงจะต้องถูกปฏิเสธเหมือนกับที่พระองค์กำลังปฏิเสธคำสอนของคริสต์ศาสนา เพราะปรากฏว่ามีคนจำนวนมากที่เป็น "นักปราชญ์" (man of knowledge) ผู้มีความรู้และเป็นศาสตราจารย์ในวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆ อาทิ ดาราศาสตร์, ภูมิศาสตร์, ไวยากรณ์(?), และการเดินเรือ เป็นต้น ต่างก็พากัน "โจมตีและปฏิเสธ" เนื้อหาทั้งหมดของคำภีร์ไบเบิล และประกาศว่าพวกเขาไม่เชื่อในคำภีร์ไบเบิลเลยแม้แต่น้อย.¹⁴¹ การติดต่อกับมิตรชาวอังกฤษและอเมริกันของพระองค์จึงเป็นการติดต่อเพื่อแสวงหา "ความรู้วิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์, ไม่ใช่เพื่อความชื่นชมยกย่องหรือแปลก

¹³⁹ Prince T. Y. Chaufa Mongkut, letter of "the High priest & head of the church named Wat Pawaraniwes in Bangkok modern Capital of Siam" to Mr. & Ms. Eddy of New York, united states, "dated a place of sea surface 10° 26' N. latitude and 101° 3' E. longitude in Gulf of Siam, 18th November anno Christi 1849, in touring or voyage of the undersigned," ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ, พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, หน้า 6-18; อ้างจากหน้า 9.

¹⁴⁰ "But the wiseman like myself and other learned have had known that this religion of Christ was but ancient superstition of the Jew who were near of Barburious, but it was introduced to Europe before these lights of undoubtable knowledge of wonderful sciences were shoned there on, so that it was the verneetical [veneratical] system of the Europians until the present days," เรื่องเดียวกัน, หน้า 9-10; เน้นโดยผู้อ้าง.

¹⁴¹ "[They were] abusing & refusing all content of Bible & stated that they do not believe at all," เรื่องเดียวกัน, หน้า 10.

ประหลาดต่อ[คริสต์]ศาสนาอันสามัญ แม้แต่น้อย.¹⁴² การพยายามที่จะเผยแพร่และโน้มน้าวให้พระองค์หันมานับถือคริสต์ศาสนาของชาวตะวันตกจึงถูกพระองค์มองว่า เป็นการกระทำที่สืบเนื่องจากความคั่นเคยของชาวตะวันตกในการนำคริสต์ศาสนาไปเผยแพร่ให้แก่ "ชนชาติที่ป่าเถื่อนและไร้อารยธรรม" (savage & barbarous nation) อย่างเช่นชาวเกาะแซนด์วิท (Sandawed Island [Sandwich Island, Hawaii]) เป็นต้น, แต่ประเทศ[สยาม]ของพระองค์ (our country) นั้นไม่เหมือนกับชนชาติเหล่านั้นเพราะสยามได้มีความรู้ในทางศีลธรรมและอารยธรรม (morality & civility) ทั้งยังมีระบบความคิดที่ถูกต้องน่าอัศจรรย์ ที่สามารถทำความเข้าใจได้ผ่านการอ่านเขียน และมีความเป็นเหตุเป็นผล ที่น่าเชื่อถือและชื่นชมยกย่อง มากยิ่งกว่าระบบความคิดทางศีลธรรมของชาวยิว แม้ว่าความคิดในพุทธศาสนาของสยามจะถูกบิดเบือนและผสมผสานไปด้วยความเชื่อมงายของศาสนาพราหมณ์และของชนชาวป่าไปบ้างก็ตาม.¹⁴³ พระองค์กล่าวว่า ก่อนหน้านี้ปัญญาชนสยามยังคงเชื่อมั่นในจักรวาลวิทยาแบบพราหมณ์ ที่ถูกนำเข้ามาผสมผสานเข้ามาในคำภีร์พุทธศาสนาอยู่จึงพยายามต่อต้านความรู้ต่างๆ อาทิ ภูมิศาสตร์, ดาราศาสตร์, ศาสตร์ว่าด้วยการกำหนดวัดเวลา (horology), การเดินเรือ, วิชาเคมี ซึ่งล้วนเป็นวิทยาศาสตร์ที่ "พวยพุ่งสว่างไสว" (enlightened) ที่ชาวยุโรปนำเข้ามาเผยแพร่ในสยาม เพราะพวกเขาคิดว่าความรู้เหล่านั้นคือผลจากจินตนาการของพวกชนชาตินอกศาสนา (heathen nation) หรือเป็นความรู้ที่มาจากพระโคโรสต์กับบรรดาสาวก. แต่ในเวลาต่อมาเมื่อพวกปัญญาชนสยามได้ตรวจสอบอย่างถูกต้องแน่นอนด้วยเหตุผล, ข้อถกเถียง, และสภาพแวดล้อมต่างๆ แล้ว, ปัญญาชนของสยาม (skilful gentlemen & wisemen) โดยทั่วไปต่างก็มีความเชื่อถือในความรู้ทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าว และพากันชื่นชมยินดี (pleased) กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นอย่างมาก จนทำให้บางคน เช่น พระองค์เองเป็นต้น ถึงกับอุทิศตัวเองให้แก่การศึกษาภาษาอังกฤษเพื่อที่จะมีความรู้ทางภาษาพอที่จะอ่านและรับความรู้ที่มีอยู่ในหนังสือทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์พอที่จะนำความรู้เหล่านี้มาเผยแพร่ในสยามเท่าที่พวกเขาจะสามารถจะกระทำได้ ("whatever would come under their power").¹⁴⁴ พระองค์กล่าวว่า ปัญญาชนสยามเหล่านี้ "ไม่เคยมีความสงสัยแม้แต่น้อย" (but no one of such learned personages is doubting that lest Christianity might be best system or religion...) ว่าศาสนาคริสต์จะเป็นศาสนาที่ดีที่สุด หรือพระโคโรสต์คือพระบุตรของพระเจ้า

¹⁴² "...knowledge of sciences & arts, not for any least admiration or astonishment of vulgar religion)," เรื่องเดียวกัน, หน้า 10; เน้นโดยผู้อ้าง.

¹⁴³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

¹⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13.

เป็นเจ้าของแท้จริง หรือพระไครสต์จะผู้ใดบาปให้กับมนุษยชาติหรือไม่, เพราะพวกเขาได้ลงความเห็นกันไปเรียบร้อยแล้วว่าพระไครสต์นั้นเป็นเพียงแค่ “นักโกหก” (one of liar) ต่อชนชาติที่โง่เขลาที่พระองค์ได้ถือกำเนิดขึ้นมา. คำสอนและคำทำนายของพระไครสต์จึงเป็นถ้อยคำที่ไม่ได้รับการเชื่อถือใดๆ จาก “คนฉลาด” ของสยาม.¹⁴⁵

ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติสมัยใหม่ในเรื่องต่างๆ จึงกลายเป็นความรู้ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นโดยการรับรองยอมรับ และอธิบายด้วยเหตุผลอย่างละเอียดละออ, ในขณะที่ข้อโต้แย้งทางศาสนาก็ยังคงเป็นประเด็นหลักที่ถูกนำมาโต้แย้ง จำแนกแยกแยะออกจากความรู้สมัยใหม่. คริสต์ศาสนายุกวิพากษ์ในเรื่องต่างๆ เช่น อธิบายไม่ได้ด้วยเหตุผล หรือมีปัญหาในเรื่องการพิสูจน์ไม่ได้ด้วยวิธีคิดเชิงประจักษ์เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของพระเจ้า พร้อมกับที่พยายามอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลในพุทธศาสนา. การแบ่งความรู้เกี่ยวกับโลกออกเป็น 2 ปริมาณทล คือความรู้วิทยาศาสตร์ธรรมชาติสมัยใหม่ กับความรู้ทางด้านศาสนา; ในด้านหนึ่งคือ การต้อนรับความรู้เกี่ยวกับโลกวัตถุและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่มาจากตะวันตกอย่างโอโง่ใจจึ่งแจ้ง, แต่ในอีกด้านหนึ่งคือการยืนยันความเหนือกว่าของความรู้ในทางธรรม จิต ศีลธรรมแบบพุทธศาสนา. การตีความใหม่ การแปลงโฉมการอธิบายพุทธศาสนาเสียใหม่ ให้ครอบคลุมเปิดกว้างต่อความรู้ใหม่ที่ไหลบ่าเข้ามานั้นจึงเป็นการ “ยืนยันความสูงส่งกว่าของศาสนาพุทธ” และส่งผลให้ “ความรู้ใหม่ไม่ได้หักล้างสัจจะ/ความรู้ที่สำคัญที่สุด (ศาสนาพุทธ) แต่อย่างใด อย่างมากก็แค่จำกัดความเข้าใจผิดไปจากสัจจะที่รู้อยู่แล้วออกไปเสียเท่านั้น”.¹⁴⁶

การเข้าใจว่า ความรู้ถูกแบ่งออกเป็นความรู้ทางโลกย์กับความรู้ทางธรรม มีผลอย่างมากต่อการเข้าใจการรับและการเผชิญหน้ากับความรู้สมัยใหม่จากตะวันตกในช่วงการเปลี่ยนแปลงของสยาม, เพราะเมื่อมิชชันนารีชาวตะวันตกนำความรู้สมัยใหม่และคริสต์ศาสนาเข้ามาเผยแพร่ ความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่นั้นถูกสังคมสยามรับเอามาใช้ อย่างไม่ตะขิดตะขวงใจ แต่คริสต์ศาสนากลับถูกปฏิเสธ ไม่ยอมรับ. การรับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่นั้นสามารถอธิบายได้จากการที่ความรู้และ

¹⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 13. ในประเด็นนี้ทำให้ผู้วิจัยประเมินถึงการอธิบายและการให้คุณค่าต่อศาสนาพุทธเมื่อเปรียบเทียบกับศาสนาคริสต์ของชนชั้นนำสยามในช่วงนั้นแตกต่างกับข้อสรุปของธิดา สาระยาที่ว่า “...คำอธิบายเหล่านี้ [การอธิบายถึงระบบสุริยจักรวาล การเกิดโลก แร่ธาตุ เป็นต้นของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์] วางอยู่บนพื้นฐานของเหตุผลและความรู้วิทยาศาสตร์แบบตะวันตกควบคู่กันยืนยันว่าคำสอนในพุทธศาสนาอันเป็นที่พึ่งของคนสยามนั้นไม่ใช่สิ่งล้าหลังด้อยความเจริญ สยามมิใช่ด้อยกว่าฝรั่ง” (ธิดา สาระยา, อารยธรรมไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2539), หน้า 68), แต่ในความรู้ทางจิตวิญญาณแล้ว ความรู้ในพุทธศาสนาของสยามต่างหากที่เหนือกว่าความรู้ทางจิตวิญญาณของตะวันตก ไม่เพียงแต่ “มิใช่ด้อยกว่า” ตะวันตกเท่านั้น.

¹⁴⁶ ธงชัย วินิจจะกุล, “ศึกษาเรื่องไทยในแดนแรมริต [Thai Studies in Wonderland]”, น. 4.

เทคโนโลยีถูกมองว่าเป็นความรู้ทางโลกย์ที่ธรรมดาสมาัญ เป็นความรู้เกี่ยวกับวัตถุและร่างกายเท่านั้น ส่วนคริสต์ศาสนากฎมองว่าเป็นความรู้ทางจิตวิญญาณ เกี่ยวกับการบรรลุนิพพาน การหลุดพ้นทุกข์ แต่ความรู้ทางจิตวิญญาณนั้นเชื่อกันว่ามีแต่พุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นความรู้ที่เที่ยงแท้เป็นความจริงสูงสุด ดังนั้นคริสต์ศาสนาจึงถูกปฏิเสธการที่จะเป็นความรู้ที่นำทางจิตวิญญาณ. แม้ว่ามิชชันนารีจะพยายามผูกปมให้คริสต์ศาสนากับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ก็ถูกชนชั้นนำสยามกลุ่มหนึ่งจับแยกออกจากกัน โดยอ้างว่าความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เป็นความรู้ทางโลกย์ คริสต์ศาสนาเป็นความรู้ทางธรรม และเป็นสิ่งที่ไม่เกี่ยวข้องกัน.

การพิจารณาข้อโต้แย้งที่ปรากฏอยู่ในหนังสือพิมพ์ หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder ทำให้ความเข้าใจที่ว่าเกิดความเปลี่ยนแปลงในเชิงความรู้อย่างลึกซึ้งฉับพลันรุนแรงใน หนังสือแสดงกิจจานุกิจ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ลดน้ำหนักลงไปอย่างมาก, และทำให้ได้มองเห็นถึงพัฒนาการทางความคิดและแหล่งอ้างอิงของความรู้สำคัญ ที่ถูกเจ้าพระยาทิพากรวงศ์หยิบมาใช้ในงานของตน. สิ่งที่น่าพิจารณาประการหนึ่งก็คือ ในขณะที่มักจะเน้นความสำคัญของการส่งผ่านความรู้วิทยาศาสตร์ธรรมชาตินิยมใหม่มาจากตะวันตกโดยเฉพาะผ่านพวกมิชชันนารี, แต่การศึกษาของผู้วิจัยพบว่า การส่งผ่านความรู้ได้เกิดขึ้นในสถานการณ์ของการเผชิญหน้า ตอบโต้ และบทสนทนาที่แลกเปลี่ยนไปมาระหว่างกัน. การตีความความเป็นอื่นจึงไม่ได้มาจากตะวันตกเพียงด้านเดียว แต่ตะวันตกเองก็ถูกมองผ่านความเป็นอื่นที่ไม่ได้สูงกว่าหรือไม่ได้เหนือกว่า, อย่างน้อยที่สุดก็นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา. ความคิดที่แบ่งโลกย์ออกจากธรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญต่อการเข้าถึงความรู้และความจริง ได้ช่วยทำให้สยามสามารถค้นหาวิถีทางในการตีความและนิยามความเป็นอื่นให้กับตัวเอง, รวมทั้งความเป็นอื่นของสยามก็ไม่ได้เป็นความเป็นอื่นที่ต่ำกว่า ป่าเถื่อนกว่า หรือไร้อารยธรรมยิ่งกว่า. สยามใช้ความเป็นสมัยใหม่ของตะวันตกที่สยามกระหายที่จะรับความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา นั่นเองเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จัดการให้ความเป็นตะวันตกแม้ว่าจะก้าวล้ำหน้าสยามในทางโลกวัตถุแต่กลับล้าหลังกว่าในทางจิตวิญญาณ. ตะวันตกจึงถูกทำให้เป็นความเป็นอื่นของสยาม ที่ตัวเองทั้งรักทั้งชัง. การจำแนกให้ศาสนาที่เกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ กับความรู้สมัยใหม่ที่เกี่ยวกับโลกวัตถุ ตัดขาดออกจากกันนั้นทำให้สยามมีทางเลือกใหม่ที่จะวาดเค้าโครงที่จะทำให้สังคม-รัฐสยามพัฒนาไปสู่ความเป็นสมัยใหม่โดยไม่จำเป็นต้องเปิดรับความเป็นตะวันตกในทุกด้านอย่างน้อยก็ถึงช่วงเวลาของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, กล่าวคือความอยากที่จะอยู่ในโลกสมัยใหม่ (modernity) อยากที่จะทันสมัยโดยไม่จำเป็นต้องเป็นตะวันตก. ในแง่นี้แล้วความเป็นตะวันตกจึงไม่ได้ถูกมองว่าสูงส่งกว่าและเหนือกว่าไปทุกด้าน, แม้สยามอาจด้อยกว่าในทางความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งเป็นเพียงความรู้ในทางโลกย์แล้ว ความรู้ในทางจิตวิญญาณและการหลุด

พื้นที่อยู่ในสังคมสยามต่างหากที่อยู่เหนือกว่า สูงกว่า และน่าฟังปรารถนามากกว่าความรู้ในทางจิต
วิญญาณของตะวันตก.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย